

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA BOHEMISTIKY

STRACH A ÚZKOST V PŘEDBĚLOHORSKÉ
HOMILETICE

FEAR AND ANXIETY IN THE HUMANISTIC HOMILETICS

Diplomová práce

SANDRA ORAVCOVÁ

Česká filologie

Vedoucí práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Olomouc 2013

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci 23. 4. 2013

.....

Sandra Oravcová

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Janě Kolářové, Ph.D., za odborné vedení mé diplomové práce, za osobní přístup, cenné rady a připomínky. Ráda bych poděkovala i zaměstnancům Národní knihovny České republiky a knihovny Strahovského kláštera za vstřícnost během mého bádání.

OBSAH

Úvod	1
1 Strach a úzkost renesančního člověka	3
1.1 Strach z války	3
2.2 Strach z moru.....	5
2.3 Strach z konce světa	7
2.4 Strach ze smrti	8
2 Homiletika jako literární žánr	11
2.1 Homiletika v období renesance	12
2.2 Motivy strachu a úzkosti v renesanční homiletice	15
3 Strach a úzkost v předbělohorské homiletice	18
3.1 Válka.....	18
3.2 Hlad	22
3.3 Mor	24
3.4 Nemoc.....	27
3.5 Smrt	31
3.6 Přírodní pohromy.....	33
3.6.1 Povodeň	35
3.6.2 Zemětřesení.....	38
3.7 Komety	42
3.8 Konec světa	46
Závěr	52
Anotace	55
Resumé	56
Seznam literatury	58

Úvod

Největší pozornosti a oblibě badatelů, a to i v posledních dvaceti letech, se těšila barokní homiletika, jejíž přínos české literatuře bývá zmiňován i v řadě výkladových příruček o dějinách české literatury. Barokní kázání zůstávají i dnes v centru pozornosti, o čemž svědčí mimo jiné řada edic, odborných prací, ale též absolventských prací a studií. Zájem o kazatelské texty jiných období je prozatím ve srovnání s barokní homiletikou skrovný.

Předkládaná magisterská práce se nicméně bude snažit vymknout výše popisované tendenci a zaměří na ne zcela probádanou součást kazatelských textů spadajících do období pozdního humanismu, všechny použité prameny pochází z let 1550–1620.

Cílem práce je zmapovat způsoby, jakými se v textech předbělohorských kazatelů tematizovaly různé podoby strachu a úzkosti. Analýza bude prováděna na vybraných kazatelských textech, jež se svým tématem dotýkají možného původce strachu, tedy např. válka, hlad, mor, nemoc, smrt, přírodní katastrofy, komety či konec světa.

Teoretická část práce je rozdělena do dvou kapitol. V první kapitole představíme historické pojetí vnímání strachu, přičemž se zaměříme na vybrané původce těchto obav. Při těchto charakteristikách vycházíme především z prací historiků zabývajících se dějinami mentalit a každodenností (J. Delumeau, M. Koldinská). Neopomeneme však zmínit ani podíl literatury. Druhá kapitola bude věnovat pozornost pojetí homiletiky jako literárního žánru, dojde tedy k základnímu vymezení, nicméně bychom chtěli směřovat pohled zejména na renesanční období. K lepšímu pochopení zásad kazatelského umění tohoto období představíme dobové teoretické příručky. V neposlední řadě se pak zaměříme na motivy strachu a úzkosti v kazatelských textech této epochy.

Praktická část představuje vlastní analýzu textů. Předmětem rozboru budou kazatelské texty, jejichž kritériem byla především skutečnost, že se zaobírají tématem, jež vyvolává určité podoby strachu. Vycházeli jsme přitom z textů, které nejsou zahrnuty do novodobých edic, jedná se tedy o analýzu pramenů. Podkapitoly v rámci praktické části se člení na osm základních oddílů, vycházejících z motivů úzkosti a strachu. Představíme si tak pojetí války, hladu, moru, nemoci, smrti,

přírodních katastrof, komet a konce světa, přičemž budeme sledovat, jakým způsobem se kazatelé vypořádali s danými tématy, zejména se však zaměříme na to, jakým způsobem se v těchto kazatelských textech tematizoval strach a úzkost.

1 Strach a úzkost renesančního člověka

Pojmy „strach“ a „úzkost“ rozumíme dva póly, jejichž prostupnost současná psychiatrie uznává, nicméně se zasadila o jejich rozlišení. Zatímco u strachu známe předmět, kterému se můžeme postavit, úzkost je bezpředmětná a lze ji charakterizovat jako bolestné čekání na nebezpečí, jež je doprovázeno velkým pocitem nejistoty. Strach se pak projevuje obavami, zděšením, děsem a hrůzou, úzkost zase doprovázejí projevy znepokojení, tísně a melancholie.¹

Francouzský historik J. Delumeau, jenž se pokusil o zmapování dějin strachu a úzkosti ve dvojdílném díle *Dějiny strachu na Západě: Obležená obec I, II*, uvádí, že údobí největší úzkosti v Evropě panovalo v rozmezí let 1348–1660. Řádění černého moru a s ním souvisejících epidemií, vzestup šířících se vzpour, znepokojivý postup Turků, časté neúrody i morální úpadek církve, který se pokusila napravit až reformace, to vše se zařadilo do sledu pohrom, jimž museli lidé té doby čelit.² Renesanční proměna myšlení a pohledu člověka na sebe sama poté zapříčinila i to, že si lidé začali zřetelněji uvědomovat možná ohrožení a potřebu bezpečí považovali za zásadní. Pocit bezpečí se stal symbolem života, nebezpečí naopak evokovalo smrt. Na základě těchto proklamací se pak pocitů strachu mohlo využívat. Nebyla to však pouze církev, která si za pomoci strachu udržovala svou pozici, ale i šlechta, již vyhovovali ustrašení poddaní a venkované.³

1.1 Strach z války

V renesanční éře byl strach z války spojován nejčastěji s Osmanskou říší. Vnímání nebezpečí z této pozice charakterizuje Eduard Petruš takto: „To, co pro člověka 16. století znamenaly boje s tureckou invazí do Evropy, má svou obdobu ve 20. století v historických událostech 2. světové války.“⁴

Turecká expanze začínala pro Evropu nabývat významu po vypuzení johanitů z ostrova Rhodos, poté Turci zvítězili u Moháče, obléhali Vídeň a roku 1541 zabrali

¹ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec I*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1997, s. 26.

² Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1999, s. 11.

³ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec I*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1997, s. 13–19.

⁴ Petruš, E.: *Vzrušující skutečnost*. Profil, Ostrava 1984, s. 119.

území západní části Uher. Jejich šíření tak nezadržitelně postupovalo, a i když byl v roce 1568 podepsán mír, o čtvrt století později válka opět vypukla, tentokrát však byla vedena více pozičně.⁵

Strach z války, která je doprovázena mnohými útrapami, byl znásoben strachem z Turků, o jejichž krutosti kolovaly nejrůznější zvěsti. Tyto zvěsti podporovaly rozmanité letáky, mnohdy doprovázené naturalistickými ilustracemi, ale také celé spisy, jež byly na tuto problematiku zaměřeny.⁶ Předním dílem tohoto ražení byl *Anti-Alkorán* z pera Václava Budovce z Budova. Záměr sepsání byl jasný, nebyla to pouze obava z pokračující turecké expanze, ale byl to zejména boj křesťana proti islámské věrouce. Muslimskou posvátnou knihu pak označuje jako „d'ábelský výmysl“ a „jízlivě se posmívá naukám, jimž vtiskuje pečeť ubohosti a směšnosti jako zvrhlému výplodu zbloudilého lidského mozku.“⁷ Už jen samotné rozčlenění knihy napovídá, jakým směrem se kniha ubírá, kniha má totiž tři části, jež nesou názvy „Larva tureckého náboženství“, „Odkrytí té larvy mohamedské“ a „Pravdy a podvodů“.⁸ Také paměti Jana Zajíce z Házmburku z roku 1553 reflektují tehdejší postoje k turecké hrozbě. Turky v nich označuje jako „litého lva“, což odpovídá tehdejšímu archetypu muslimů jakožto „vylévačů křesťanské krve“. Stejně jako Václav Budovec z Budova vidí Jan Zajíc jedinou možnost ochrany ve sjednocení křesťanstva.⁹

Strach z krutosti muslimských bojovníků se šířil po celé Evropě, v Německu se například tvrdilo, že po vítězství u Moháče si nechal sultán před svůj stan postavit 2000 hlav a že bylo zavražděno 80 000 zajatců. Po zhlédnutí rytin E. Schoena, které znázorňovaly turecká tržiště, na nichž se prodávaly nahé křesťanky nebo děti naražené na kůl, se nesmíme divit tomu, že se při přiblížení tureckých vojsk daly celé vesnice i města na útěk.¹⁰

Strach z války se však nevztahoval pouze na běsnění tureckých vojsk, jež sice hrála primární roli, ale i na válku samotnou. V období bojů totiž kromě vojáků na frontě trpěla i města a vesnice, jimiž vojska procházela. Hlavním předmětem násilí se

⁵ Koldinská, M.: *Každodennost renesančního člověka*. Paseka, Praha 2001, s. 136–137.

⁶ Tamtéž, s. 136–137.

⁷ Vlček, J.: *Dějiny české literatury I*. SNKL, Praha 1960, s. 455.

⁸ Tamtéž, s. 455.

⁹ Koldinská, M.: *Každodennost renesančního člověka*. Paseka, Praha 2001, s. 136–137.

¹⁰ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1999, s. 94.

tak často stávalo civilní obyvatelstvo, zejména sedláci, kteří při obraně svého majetku nebyli dostatečně vybaveni. Základní pohnutkou k těmto událostem nebyla jen potřeba zisku či obživy, ale často i pohnutky psychického původu, které spočívaly ve snaze vydobýt si „kořist“. Výsledek tažení pak bohužel spočíval jak ve vydobytí území, tak v plenění vesnic. Připočteme-li k tomu ještě celkový nedostatek potravin i emocionální strádání, pociťování úzkosti v těchto obdobích bylo zcela na místě.¹¹

2.2 Strach z moru

Morové epidemie se v kratších či delších časových intervalech objevovaly zejména v letech 1348–1720, dle dokladů lze jejich výskyt zaznamenat každý rok. Mor postihoval většinou celá města a úbytek obyvatelstva činil 20, 30 a někdy až 40%. Na základě jeho očekávané návratnosti se strach z moru zakořenil hluboko v každém z obyvatel.¹²

Až do konce 19. století se o příčinách moru mnoho nevědělo, lékařské vědy nejčastěji jeho šíření přičítaly znečištění ovzduší, „jehož původcem měly být neblahé konjunkce nebeských těles nebo hnilobné výpary z půdy či nitra země.“¹³ Za hlavní přenašeče se pak považovaly krysy, ač se později ukázalo, že hlavním původcem byly lidské blechy, což ostatně vysvětluje i fakt, že se nákaza nejnápadněji rozšířila v letních měsících a nejvíce se rozmohla v chudinských čtvrtích. V době morové epidemie se na postižená místa snesla řada nařízení, jež měly dalšímu šíření zamezit. Patřila mezi ně ochranná opatření jako kropení mincí octem, dezinfikování zamořených oblastí silnými parfémy či sírou, nošení roušek atd. Z bezpečnostních důvodů se rovněž hromadně zabíjela zvířata.¹⁴

I na našem území se vyskytoval dostatek písemných poučení o tom, jak se chovat v době epidemie. Jedním z děl takového ražení byl např. spis *Krátké naučení, kterak se lidé pobožní v čas moru chovati mají* z roku 1582. Mor je zde chápán jako Boží metla, seslaná na lidstvo z důvodu množství hříchů. A jedinou radou, jak se

¹¹ Vybíral, Z.: Člověk ve válce. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007, s. 458.

¹² Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. –18. století: Obležená obec I*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1997, s. 112–123.

¹³ Tamtéž, s. 126.

¹⁴ Tamtéž, s. 126–131.

vyhnout nakažení, je „obrátit srdce k Bohu“.¹⁵ Jinou povahu pak mělo *Nařízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná, kterak by se času tohoto morního nebezpečného lidí zdraví i nemocní opatrovati* z roku 1613. Spis uvádí praktické rady, jak se nenakazit. Jako potřebné uvádí časté větrání, čímž docházelo k pročištění vzduchu. Zároveň měly osoby v epicentru morové epidemie dbát na správnou životosprávu a konzumovat např. jahody, zrna, pelyněk či větve jalovce. Nařízení zároveň obsahuje soupis vhodných lékařských prostředků, mezi něž řadí nejen pilule, ale i amulety (např. srdíčka zabalená do hedvábí nošením na hrudi dokážou nákaze zabránit) atd.¹⁶ Kromě nařízení se morem zabývala nejen kázání, ale i tištěné rozmluvy o dané problematice, jež byly daleko čtivější. Jedna z takových rozmluv pocházela z pera Jana Kocína z Kocinétu, jenž formou dialogu mezi mistrem a učněm vysvětloval, jak se moru účinně bránit.¹⁷ Jan Bakovský sepsal obdobnou knihu, v níž je základem opět dialog, mění se pouze aktéři. Mistra nahrazuje lékařem a učněm je vyměněn za sedláka. Tato kniha vede spíše k vyvracení fám, jež se o nakažení tradovaly, lékař zde zároveň upozorňuje, že nejčastější přenos je způsoben dýcháním.¹⁸

V dobách pustošených morem se tradovala celkem tři vysvětlení příčin nákazy. Jedno přinesli vědci, kteří nacházeli původ v zamořeném ovzduší. Druhé pak kolovalo v davu a mělo podobu obvinění, jež spočívalo v tom, že nositelé nákazy onemocnění záměrně šíří. Tak poté docházelo k vybíjení jimi určených skupin. Mezi takto ohrožené lidi nepatřili jen žebráci a tuláci, ale i Židé. Třetí vysvětlení pak podávala církev, která příčiny viděla v nesnesitelném množství hříchů, jež rozezlený Bůh trestá právě tímto způsobem.¹⁹ V tomto smyslu byl pak mor vnímán jako „děšť šípů“, jejichž hroty zasahují hříšníky.²⁰ Jedinou cestou, jak tomuto údělu uniknout, bylo pokání a cesta vedoucí k usmíření s Bohem.²¹

¹⁵ *Krátké naučení, kterak se lidé pobožní v čas moru chovati mají* [etc]. Vytiskl Daniel Adam, Staré město Pražské, 1582.

¹⁶ *Nařízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná, kterak by se času tohoto morního nebezpečného lidí zdraví i nemocní opatrovati* [etc]. Vytiskl Jonat Bohutský, Staré Město Pražské, 1613.

¹⁷ Kocín, J.: *Rozmlouvání o moru* [etc]. Vytiskl M. Daniel Adam, Staré město Pražské 1582.

¹⁸ Bakovský, J.: *Sedlák povycvičený Rozlouvání s doktorem lékařským moru* [etc]. Vytiskl J. Černý, Staré město Pražské, 1582.

¹⁹ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14. –18. století: Obležená obec I.* Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1997, s. 161–164.

²⁰ Tamtéž, s. 131.

²¹ Tamtéž, s. 161.

Strach z nakažení byl tak obrovský, že se každodenní život i zaběhlé rituály zcela změnily. Projevoval se např. v nadměrné sociální izolaci, jež mohla být dobrovolná, ale také nucená. V prvním případě se lidé vyhýbali jakémukoliv kontaktu a z obydlí vycházeli jen v nejnútnejších případech. Pokud byli nuceni svůj domov opustit, vycházeli většinou s rouškami a někdy i s pistolemi, díky nimž dokázali udržet dostatečnou vzdálenost od možných nakažených. V druhém případě, tedy v nedobrovolné formě sociální izolace, byly podezřelé domy hlídány strážníky, či dokonce zapečetěny. Pokud se pak mor dostal do rodiny, nakládalo se s ním zcela jinak než v případě jiné nemoci. Nakaženému se nedostávalo dostatečné péče ani ze strany rodiny, ani z rukou lékařů. Všichni, kdož přicházeli s nemocným do styku, podléhali dobovým rituálům (polévání octem, nepolykání slin atd.) a kněží dávali rozhřešení na dálku. Lidské vztahy v dobách moru byly tedy značně narušeny a strach dokázal zcela podrýt dosavadní zvyklosti.²²

2.3 Strach z konce světa

Turecká invaze, morové epidemie, neúroda a další sled neblahých událostí si lidé samozřejmě potřebovali vysvětlit, a proto se začali obracet k myšlence, že všechny dané události zapadají do jednoho řetězce a že se blíží konec světa. Je jisté, že obavy z příchodu Antikrista a konce světa se neobjevovaly jen v renesančním období, ale provázely lidstvo od samého počátku křesťanství, nicméně historici shodně uvádějí, že od 13. století tyto obavy stále sílí a v renesanci dosahují svého vrcholu. V roce 1508 vyřkl kazatel Geiler heslo „Zachraň se, kdo můžeš“, které se stalo charakteristickým pro tehdejší postoj lidí k budoucnosti.²³

Existovala však dvě hlavní prorocství, kdy jedno z nich předpokládalo poslední soud, druhé naopak zdůrazňovalo příslib tisíciletého štěstí. Druhá varianta se vztahovala spíše k židovskému pojetí konce světa, který postupem času přijali i někteří křesťané. Tisícileté štěstí (chiliasmus) spočívá v tom, že se zjeví Mesiáš

²² Tamtéž, s. 140–141.

²³ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II.* Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1999, s. 11–13.

a Satan bude spoután právě po oněch tisíc let.²⁴ Ač by se druhá varianta přijímala lépe, tehdejší společnost se klaněla k pojetí prvnímu, tedy negativnějšímu.²⁵

Ať už lidé očekávali jedno nebo druhé, příchod Antikrista očekávaly obě skupiny, někteří dokonce měli již za to, že se narodil. *Janovo zjevení* se stalo základem pro očekávání konce světa a apokalypsy, nicméně slova o Antikristu zde chybí. Lidé si však Antikrista do Janova zjevení dosadili (Janovo zjevení obsahuje např. výjevy o šarlatové bestii a tou má být právě Satan). Po rozmachu náboženských polemik se Antikrist ztotožňoval s osobami, jež autoři těchto spisů potírali,²⁶ stoupenci protestantismu jej například viděli v papeži.²⁷

Konec světa byl navíc často směřován s dalšími útrapami lidstva, jež měly konec světa přivodit. Luther například upozorňoval na vichřice, hromy, bouře a povodně. Všechna tato znamení dle něj signalizují blízký konec světa.²⁸ Strach z konce světa umocňovali zejména samotní kazatelé, jejichž vize se však ohledně určení data konce světa značně lišily. Proto 5. Lateránský koncil, konaný v roce 1516 kněžím nařídil, aby se při promluvách o posledním soudu zdrželi jakékoliv datace.²⁹

Od 14. do 17. století se většině křesťanů jevil konec světa jako samozřejmý a chápali, že hlavní část času lidstva již proběhla. Vzhledem ke všem nešťastným událostem tedy o konci světa nepochybovali, strach z konce spočíval zejména v tom, že netušili, jakou bude mít podobu.³⁰

2.4 Strach ze smrti

Smrt ve středověku i v raném novověku znamenala symbolické završení pozemské pouti a představa „dobré smrti“ stála na jejím archetypním vnímání jakožto přirozeného neodvratného konce a nutné součásti lidského údělu. Není tedy divu, že smrt provázely zažité rituály, jež měly podobu rozloučení s přáteli a rodinou

²⁴ Tamtéž, s. 14.

²⁵ Delumeau, J.: *Tisíc let štěstí*. Přel. J. Lemmonier. Argo, Praha 2010, s. 157.

²⁶ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemmonierová. Argo, Praha 1999, s. 24.

²⁷ Delumeau, J.: *Tisíc let štěstí*. Přel. J. Lemmonier. Argo, Praha 2010, s. 161.

²⁸ Delumeau, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998, s. 153–154.

²⁹ Delumeau, J.: *Tisíc let štěstí*. Přel. J. Lemmonier. Argo, Praha 2010, s. 157–160.

³⁰ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemmonierová. Argo, Praha 1999, s. 43.

i přípravy na onen svět v podobě modlení, posledního pomazání atd.³¹ Smrt se sice pokládala za katastrofu, ale ne v dnešním slova smyslu, neboť katastrofa spočívala v tom, že společně se smrtí se objeví rozuzlení pro životní příběh každého člověka.³² Strach tedy neplynul ze smrti samotné, ale stejně jako v případě obav z konce světa se lidé spíše obávali toho, kdy a jak udeří. Časové stanovení smrti tak zůstalo neprozrazeno a věřícím se na vysvětlenou dostávalo citátu od svatého Augustina: „Jen díky velikému Božimu milosrdenství neznáme den své smrti, abychom si každý den mohli myslet, že zemřeme, a tak se rychle obrátíme na víru.“³³

Smrt tedy zákonitě budila respekt, našli se však i tací, již se s otázkou smrti vyrovnávali po svém. Mezi takové patřili např. vojáci, kteří respekt vyměnili za bezstarostnost a vysmívání. Pro obyčejné žoldnéře se totiž přítomnost smrti objevovala na denním pořádku a odlehčení tíživé atmosféry pomáhalo právě zesměšňování smrti samotné. Tento postoj se samozřejmě pranic nelíbil řadám teologů, jak naznačují jejich četné stížnosti. Ve vojenských řadách byl přesto tento postoj v menšině a většina bojovníků přeci jen pocítovala tíseň ze smrti, která se proplétala s obavami z bolesti, zranění a ohrožení v boji.³⁴

Pro běžné obyvatelstvo byl strach ze smrti nahrazován strachem z nemoci, jež smrt evokovala. Stejně jako v dnešní době dávali lidé přednost nemoci nečekané s rychlým a dramatickým průběhem, popř. koncem, než takové, která dokázala postiženého trápit řadu let.³⁵ Toto se však týkalo nemocí běžných, v dobách moru bylo s nemocným nejen jinak nakládáno, ale umírání ztratilo i své ustálené rituály.³⁶

Strach ze smrti tedy spočíval spíše v bolestném očekávání a mnohokrát ji více prožívali příbuzní umírajícího. Mezi nejčastější pocity patřil samozřejmě zármutek, který byl o mnoho těžší, když k úmrtí došlo neočekávaně, nebo když obětí bylo dítě. Roli zde hrál samozřejmě věk dítěte, ale nejdůležitější postavení měl fakt, zda bylo pokřtěné, jen tak totiž mohlo být spaseno.³⁷ Tyto pohnutky jen dokazují, jak se pojetí strachu ze smrti lišilo od dnešních dob, kdy se lidé většinou smrti bojí, neboť

³¹ Koldinská, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Paseka, Praha 2001, s. 175.

³² Delumeau, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998, s. 69

³³ Tamtéž, s. 63.

³⁴ Vybíral, Z.: Člověk ve válce. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007, s. 454.

³⁵ Koldinská, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Paseka, Praha 2001, s. 144.

³⁶ Viz podkapitola 2.2 *Strach z moru*

³⁷ Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007, s. 18.

očekávají absolutní konec, zatímco věřící v dávných dobách se nebáli smrti jako takové, ale báli se posledního soudu.

2 Homiletika jako literární žánr

Homilii (z řeckého homilia = přesvědčování, rozmluva) obecně chápeme jako „žánr náboženské literatury, kázání vázané k mravoučnému námětu či pasáži z bible.“³⁸ Ač naše literární teorie netrvá na lišení mezi homilií a kázáním³⁹, přesto jsme v řadě publikací svědky rozlišování těchto pojmů, kdy je homilie vnímána jako důsledné vykládání celého znění evangelia, zatímco kázání se vyznačuje promyšlenou kompozicí, bohatou obrazností a zejména konceptem.⁴⁰ Právě kázání, které je s biblickým textem spjato volněji a neváže se na pouhou interpretaci biblických textů, lze řadit mezi beletrii.⁴¹

Vymezení homilie v teologických příručkách odkazuje na řecký ekvivalent dialegestha, jímž označujeme vedení dialogu v důvěrném tónu. Samotný termín homiletika pak označuje „část pastorální teologie, která podává odborný a praktický návod pro kazatelskou činnost.“⁴²

Primárním pramenem kazatelské inspirace je nepochybně *Bible*. Jejím výsostného postavení si byl vědom např. i Bohuslav Balbín: „*Písmo* je základem všech myšlenek a čistou půdou, na níž se dá stavět všechno.“⁴³ Kazatelé se však mohou opírat i o modlitby, církevní dokumenty, životy svatých, lidské dějiny, přírodní, vědecké i umělecké náměty a v neposlední řadě i o vlastní prožitek. Vrcholným vzorem kazatele je Ježíš Kristus, neboť jeho kázání obsažené v *Bibli* představují nedostižitelné svědectví o Bohu. Toto svědectví se vyznačuje bohatým zastoupením podobenství a symboliky, čehož se drží i jeho následovníci. Dalším vzorem jsou pak apoštolové, nejčastěji se uvádí apoštol Pavel a jeho kázání uvedené v druhé kapitole *Skutků apoštolů*, po němž se na víru obrátilo 3000 lidí.⁴⁴ Právě uvedené vzory prozrazují i samotný cíl kázání, který nespočívá v pouhém

³⁸ Vlašín, Š.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, Praha 1984, s. 137.

³⁹ Pavera, L. – Všetická, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc s.r.o., Olomouc, 2002, s. 168.

⁴⁰ Kusáková, H.: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka. In: Fedrová, S. – Jedličková, A. (eds.): *Výběr příspěvků ze studentské literárněvědné konference 2002-2009*. Ústav pro českou literaturu, Praha 2009, s. 192.

⁴¹ Pavera, L. – Všetická, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc s.r.o., Olomouc, 2002, s. 168.

⁴² Hrdlička, J.: *Stručná homiletika*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 1991, s. 2.

⁴³ Balbín, B.: *Verisimilia humaniorum disciplinarum*. Spevak, O. (ed.). KLP, Praha 2006, s. 527.

⁴⁴ Hrdlička, J.: *Stručná homiletika*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 1991, s. 3.

naslouchání recipienta, ale jeho primárním záměrem je přimět posluchače (čtenáře) k určitému způsobu jednání.⁴⁵

2.1 Homiletika v období renesance

Největší pozornosti a oblibě badatelů, a to i v posledních dvaceti letech, se těšila barokní homiletika, jejíž přínos české literatuře bývá zmiňován i v řadě výkladových příruček o dějinách české literatury.⁴⁶ Barokní kázání zůstávají i dnes v centru pozornosti, o čemž svědčí mimo jiné řada edic, odborných prací, ale též absolventských prací a studií.⁴⁷ V poslední době se však objevil i zájem o kazatelskou literaturu Jakoubka ze Stříbra, přičemž tato skutečnost dokazuje, že v husitské homiletice se nemusíme opírat jen o tradiční osobnosti (Jan Hus, Petr Chelčický).⁴⁸ Renesanční homiletika tak zůstává prozatím stranou, ačkoliv se Milan Kopecný snažil tento nedostatek nahradit alespoň studií o luteránském kazateli z předbělohorského období Martinu Filadelfu Zámorském.⁴⁹

Homiletika v renesančním období u nás spadá do let 1471–1620.⁵⁰ Nástup nové epochy ovlivnil samozřejmě i teorii a praxi rétoriky, a to jak v rozvoji projevů poradních a soudních, tak i v umění kazatelském, neboť boj mezi reformací a protireformací se odehrával ve velké míře na kazatelnách. Tyto sílící souboje vyvolaly hromadný zájem o mluvené slovo, s čímž souvisel také rozvoj zpracování teoretických otázek kazatelství.⁵¹

V renesanční homiletice se hladce navázalo na předešlou kazatelskou praxi, která zahrnovala využívání antické tradice řečnictví (Seneca, Cicero) a mnohotvárnosti útvarů (úvahové pasáže, exempla atd.). Ani v tomto období nebylo shromažďování kázání do tzv. postil výjimkou.⁵²

⁴⁵ Marek, J.: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Národní knihovna, Praha 2011, s. 13.

⁴⁶ Např. v díle: Lehár, J. et al: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Lidové noviny, Praha 1998.

⁴⁷ Např. Kusáková, H.: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka. In: Fedrová, S. – Jedličková, A. (eds.): *Výběr příspěvků ze studentské literárněvědné konference 2002-2009*. Ústav pro českou literaturu, Praha 2009.

⁴⁸ Marek, J.: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Národní knihovna, Praha 2011, s. 12.

⁴⁹ Kopecný, M.: *Starší slezští kazatelé*. Profil, Ostrava 1970.

⁵⁰ Lehár, J. et al: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Lidové noviny, Praha 1998, s. 182.

⁵¹ Kraus, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Akademie, Praha 1981, s. 99.

⁵² Pavera, L. – Všetická, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc s.r.o., Olomouc, 2002, s. 168.

Renesanční kazatelé po celé Evropě se inspirovali zejména dvěma spisy. Jedním z nich je Augustinův spis *De doctrina christiana* (O víře křesťanské), který vymezuje homiletiku nejen jako užitečný nástroj pro šíření víry, ale vidí v ní i klíč k správnému porozumění biblického textu.⁵³ Ve starších tiscích a rukopisech je tento spis dokonce nazýván *De arte praedicandi* (Kazatelské umění), což vede k závěru, že toto teologické dílo sloužilo rovněž jako příručka pro kazatele, zejména pak jeho čtvrtá kniha. V praktické části se nejvíce zabývá dvěma nejdůležitějšími částmi rétoriky, a to vyhledáváním látky a přednesem.⁵⁴ Druhou podstatnou inspirací pak byl spis Alaina Lille *Summa de arte praedicatoria* (Souhrn kazatelského umění), kde se kazatelská rétorika vymezuje jako „souhrn pravidel výchovy k morálce a k víře, tedy jako nauka o otázkách etických (morální teologie) a věroučných (racionální teologie)“.⁵⁵ Někdejší kazatelé se však řídili i dobovými spisy, mezi nejvýznamnější patřila díla Hyperiova, Melanchtonova, Caussinova, Vossiova, Sturmova, Suarezova, Glanvillova a Lamyho. Zvláště Melanchtonův spis *Loci communes rerum theologicarum* (Obecná místa teologických výkladů) z roku 1521 získal na našem území velkou oblibu. Byl přeložen již v roce 1545 a po dlouhou dobu užíván zejména protestantskými konfesemi. Spis navíc posloužil Komenskému jako inspirace pro kazatelskou rétoriku.⁵⁶

Rozmach rétoriky této epochy byl zřejmý ve všech oblastech, proto docházelo k srovnávání světských řečníků s kazateli. Jako první se o takové vymezení pokusil Hyperius, jenž spatřuje styčné body ve způsobu stylizace a memorování textu, zatímco rozdíl spočívá v prvních dvou oddílech rétoriky ve vyhledávání důkazů a v jejich uspořádání. Na základě studia shod a neshod světské a kazatelské rétoriky došel Hyperius ke klasifikaci kázání podle žánrů. Světská rétorika se dle něj dělila na řeči na soudní, poradní a oslavné, homilia pak dělil na doktrinní (výklad bible), argumentativní (namířená proti falešným názorům), instruktivní (doporučující zbožné chování), korektivní (proti špatným mravům) a konsolativní (utěšující a povzbuzující).⁵⁷

⁵³ Kraus, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Academie, Praha 1981, s. 92.

⁵⁴ Nechutová, J.: *Vzdělanost a křesťanské učení*. In: Augustinus, A.: *Křesťanská vzdělanost*. Přel. J. Nechutová. Vyšehrad, Praha 2004.

⁵⁵ Kraus, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Academie, Praha 1981, s. 93.

⁵⁶ Tamtéž, s. 93.

⁵⁷ Tamtéž, s. 99.

Čeští kazatelé však nemuseli čerpat rady a informace jen od zahraničních autorů, neboť v druhé polovině 16. století vznikají i první dvě rétoriky psané česky. Autorem jedné z nich je českobratrský myslitel Jan Blahoslav. Blahoslavova rétorika obsahovala původně dvě části – nedochované *Ctnosti kazatelů*, které nejspíš zahrnovaly výčet ideálních vlastností kazatelů, a rukopisné *Vady kazatelů*, jež obsahují komentáře k častým chybám, jichž se kazatelé dopouštějí. Základní poučky se tak týkají uspořádání látky, vad řeči a její zvukové stránky, špatné gestikulace a přednesu.⁵⁸ Didaktický záměr spatřuje Blahoslav zejména ve způsobu podání látky, kdy není primárně popsáno, co je žádoucí, ale vyčteno vše nežádoucí. Blahoslav tak v předmluvě své knihy reaguje na špatné pochopení jeho dřívějších rad, a proto se rozhodl pro uvedený postup: „Protož tak za to mám, že takovým prost'ákům bude tímto psaním velmi srozumitelná služba učiněna, když se jim obé, jako holubům zrno předloží, i čeho následovati i čeho se varovati a utíkati mají.“⁵⁹ Druhou česky psanou příručkou rétoriky byl krátký učební text Šimona Gelenia (Jelena) Sušického, který se rovněž postaral o první česky psanou logiku. Na rozdíl od díla Jana Blahoslava však nebyla tato příručka určena primárně pro kazatele, nýbrž se vztahovala na všechny potencionální řečníky.⁶⁰

Důležitost výchovy k umění působivého projevu se pěstovala jak v reformačních kruzích, tak v těch protireformačních. Zvláště jezuitské školy dbaly o důsledné rozvíjení těchto schopností a předmět rétoriky plnil úlohu jednoho z nejzávažnějších kritérií ke studiu teologie. Stěžejním vzdělávacím materiálem pro studenty byla učebnice španělského jezuity Cypriana Suarezze *De arte rhetorica libri tres* (Tři knihy o umění rétorickém) z roku 1560. Vzhledem k jejímu baroknímu rázu patřila mezi základní pomůcky až do konce 18. století. Na rozdíl od reformačních snah, jež spočívaly v orientaci vychovávat kazatele v jejich národních jazycích, si opozice zachovala kladný postoj k již zavedenému schématu a upřednostňovala latinu.⁶¹

V období baroka, které považujeme za zlatý věk homiletiky, se objevili další následovatelé tradice česky psaných příruček pro řečníky. Autory byli přední čeští myslitelé, jmenovitě zmiňme alespoň Jana Amose Komenského, jenž se o rozvoj

⁵⁸ Tamtéž, s. 109.

⁵⁹ Blahoslav, J.: *Vady kazatelův a Filipika proti nepřítelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské*. Slávik, F. A. (ed.). Fr. A. Urbánek, Praha 1905, s. 23.

⁶⁰ Kraus, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Akademie, Praha 198, s. 110.

⁶¹ Tamtéž, s. 115–116.

řečnického umění zasloužil dílem *Zpráva a naučení o kazatelství* z roku 1651, dalším krokem vpřed byl i spis Bohuslava Balbína *Quesita oratoria* (Otázky rétoriky), který vyšel o deset let později, tedy v roce 1661.⁶²

2.2 Motivy strachu a úzkosti v renesanční homiletice

Pocit strachu a úzkosti ve středověké i renesanční době nezpůsobovali jen činitelé jako mor, válka a nemoci, ale velký podíl na jejich šíření měla i církev, která tyto emoce podporovala formou nejrůznějších kázání.⁶³

Křesťanství hrálo v životě tehdejších lidí zásadní roli, neboť dávalo smysl pozemskému putování, a tak není divu, že veškeré důležité události měly silně náboženský ráz. Jelikož se obyčejní venkované těžko vyznali ve složitých teologických otázkách, místní farář pro ně představoval jediný zdroj náboženských poznatků, tudíž zastával funkci i jedné z nejdůležitějších autorit.⁶⁴ Bohoslužby obsahující i několikahodinové kázání byly navíc vnímány nejen jako prostředek usměrnění, ale i jako kulturní zážitek.⁶⁵

Ač se současná homiletika snaží vyvarovat přemíry negativismu a pesimismu, jelikož Boží poselství se přeci jen chápe jako radostná zvěst,⁶⁶ středověké, renesanční i barokní kázání naopak těmito znaky ve velké míře oplývala. Kázání vycházela z reality, která byla konfrontována s ideálem, docházelo tak ke střetávání roviny ideové a praktické. Při promluvě o tom, jak by věci měly být, se tedy kazatelé nevyvarovali líčení skutečnosti v černých barvách.⁶⁷ Přestože se tato kázání vyskytovala v hojné míře, našli se i tací, jež s tímto proudem ne zcela souhlasili. Jedním z nich byl např. Jan Blahoslav, jenž ve svých *Vadách kazatelův* upozorňuje

⁶² Tamtéž, s. 111–116.

⁶³ Delumeau, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998, s. 129.

⁶⁴ Novotný, M.: Duchovní. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007, s. 112.

⁶⁵ Tamtéž, s. 113.

⁶⁶ Hrdlička, J.: *Stručná homiletika*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 1991, s. 5.

⁶⁷ Marek, J.: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Národní knihovna, Praha 2011, s. 13.

na to, že kázání o Antikristu a jeho nástrojích nesmí zastínit popisy Krista a jeho skutků, v menší míře je však jeho výskyt přijatelný.⁶⁸

Posedlost Antikristem a koncem světa měla své počátky právě na duchovní půdě a vzhledem k přibývajícím neblahým událostem se kázání orientována tímto směrem začala ve větší míře objevovat od poloviny 14. století. Jedním z hlavních cílů kazatelů pak bylo silně otrást davem, který byl smýkán po ose od strachu k naději a od hříchu ke kajícínosti.⁶⁹ Právě dav byl ideálním materiálem pro podpoření pocitů strachu a úzkosti, neboť jeho základní charakteristikou je snadná ovlivnitelnost, rychlé podlehnutí a ztráta kritického ducha.⁷⁰ Ohlas církevní kampaně navíc podporovaly právě ony dobové pohromy, které zároveň opodstatňovaly tento varovně zdvižený prst. Při pohledu nazpět si však uvědomíme, že se církev vystavila nebezpečí odvrácení od původního křesťanského poselství,⁷¹ na což upozorňoval již zmíněný Jan Blahoslav.

Úrodnou půdou pro kázání byla zejména tematika konce světa, která se šířila celou Evropou. A jedním z nejproduktivnějších kazatelů šířících tyto zvěsti byl i Martin Luther, jenž tvrdil, že konec světa je již před branami. Vnímání Boha se začalo nenápadně proměňovat, dobrotu střídala hrozivost s hněvem. V kázáních byl konec světa vysvětlován jako trest hříšnému lidstvu. Tato myšlenka ostatně provází lidstvo již od počátků civilizace. Bůh mstitel sesílá na lidstvo množství pohrom, jež mají vyvrcholit posledním soudem. Božská trpělivost je na základě uvedených úvah omezená a tento postoj teologové obhajovali tím, že msta musí být součástí spravedlnosti, navíc opovázlivost, s níž roste počet hříchů, nesmí zůstat nepotrestána.⁷² V případě, že si teologové nevystačili s vysvětlením nárůstu hříchů, vždy měli po ruce argument prvotního hříchu.⁷³

⁶⁸ Blahoslav, J.: *Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské*. Slavík, F. A. (ed.). Fr. A. Urbánek, Praha 1905, s. 40.

⁶⁹ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1999, s. 25.

⁷⁰ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec I*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1997, s. 25.

⁷¹ Delumeau, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998, s. 126.

⁷² Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1999, s. 27–38.

⁷³ Delumeau, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998, s. 126.

Ač plnilo kázání roli nejmocnějšího šířitele, církev podporovala i jiné formy šíření těchto zvěstí, mezi něž řadíme např. náboženské hry, církevní zpěvy, rytiny a knihtisk. Pomocí všech těchto činitelů dohromady byli tehdejší lidé doslova obklíčeni apokalyptickými hrozbami.⁷⁴

Další výživnou tematikou kázání byla smrt. Kazatelé vnímali smrt jako akt, který je rozhodující pro celou věčnost, tudíž jí museli věnovat náležitou pozornost. U posluchačů se snažili vzbudit pocity strachu bohatými a detailními popisy předsmrtné agónie hříšníka, u něhož vyloučili možnost jakékoliv spásy, i kdyby se v této chvíli kál. Kání v okamžiku smrti totiž není vyvoláno Bohem, ale jen strachem z posledního soudu. Těmito promluvami chtěli věřící k počestnému způsobu života, neboť v hodině smrti se hodnotí život jako celek, ne jen poslední kající léta.⁷⁵

⁷⁴ Delumeau, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II.* Přel. J. Smutná-Lemonnierová. Argo, Praha 1999, s. 28.

⁷⁵ Delumeau, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století.* Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998, s. 126.

3 Strach a úzkost v předbělohorské homiletice

3.1 Válka

Válku řadili někteří kazatelé mezi tzv. metly Boží, jimiž Bůh trestal hříchy a přestupky lidstva. Válku pak označovali jako matku „nepodařených dítek“, jež tvořily hlad, drahotu a mor.⁷⁶ Jednotlivé dělení těchto metel, popř. bičů, se u jednotlivých kněží lišilo. Partlicius řadil mezi prostředky tohoto švihání výše zmíněné pohromy, samotnou válku pak považuje za nejhorší způsob tohoto trestání, neboť se v jejím důsledku objevuje mor i hlad.⁷⁷ Jiní kazatelé měli záběr Božích metel širší, např. Žalanský hovoří hned o sedmi, mezi něž řadí: hřímání (hromobití), povodeň, zemětřesení, povětrí, sucho, hlad a válku.⁷⁸

Kázání, jež v sobě odrážejí přítomnost války, mohla být zcela tematicky zaměřená jen na tuto problematiku,⁷⁹ nebo válku zmiňovala jako jednu z mnoha pokut za hříchy lidstva.⁸⁰

Vyvolání strachu a úzkosti prostřednictvím této tematiky nebylo nikterak těžké, neboť válka byla všudypřítomná, a stala se tak pro mnohé každodenní rutinou. Kazatelé se však pokoušeli tento strach umocňovat charakterizováním války jakožto „hrozná pokuta a pomsta Boží k zkáze bezbožných a nekajících od Bohu přepuštěná“.⁸¹ Pojmenování války se u jednotlivých autorů lišilo, výjimkou nebyla ani obrazná pojmenování, jedním z nejvýstižnějších pojmenování bylo např. „krvavé lázně“.⁸² Samotné definice a nejrůznější pojmenování však nestačily, a tak byla kázání o válce mnohokrát doplněna o informaci blížícího se posledního soudu, který

⁷⁶ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 1.

⁷⁷ Tamtéž, s. 3.

⁷⁸ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

⁷⁹ Např. Partlicius (*Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]), Scherer (*Křesťanské vojenské kázání* [etc]) ad.

⁸⁰ Např. Žalanský (*De quatuor hominum novissimis* [etc]), Žalanský (*O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]) ad.

⁸¹ ŽALANSKÝ, H.: *Historia o hrozná a strašlivé zkáze a nešťalostivějším vyvrácení někdy nejslavnějšího a nejsvětějšího města Jeruzaléma a chrámu* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1617(?), nepag.

⁸² Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 6.

byl signalizován právě přítomností války.⁸³ Tento soudný den měl nastat v době, kdy povstane národ proti národu a království proti království.⁸⁴

Jednotliví kazatelé se neshodovali v tom, kdo by mohl být původcem války. Jedni tvrdí, že válka pochází od ďábla, který jedny proti druhým podpaluje a daná situace jej těší. Vznik samotných bojů viděli v závisti ďábla, kdy na počátku světa záviděl člověku nevinnost, a přenesl ji na lidstvo samé. Příkladem takového jednání může posloužit příběh Kaina a Ábela.⁸⁵ Kněží spjati s tímto názorem pak označovali válku jako ďáblovu udici, „kteroužto lidé od ďábla a světa, nejinak než jako ryby na udici, lapání bývají. A tuť ďábel vnuká, člověk vnukání jeho poslouchá a povoluje.“⁸⁶ Další kazatelé však pokládají za původce války samotného Boha, který jejím prostřednictvím reaguje na množství spáchaných hříchů: „Bůh národy pohybuje, jedny proti druhým vyvodí a jedny druhými tresce. V hříších a nepravostech spáchaných, kterýchž jsme svobodně beze vši bázně Boží páchali, jimi Boha k hněvu, prchlivosti popouzeli, sobě pak pokut a trestání přežalostných zasluhovali.“⁸⁷ Stoupenci této teorie navíc dodávali, že k formě takového trestu dochází až po dlouhé shovívavosti ze strany Boha,⁸⁸ který nedisponuje nekonečnou mírou trpělivosti. Žalanský ve svých kázáních připouští, že válka nemusí být vždy a pro všechny spravedlivá, a válku považuje až za „poslední lékařství“, tedy ve chvíli, kdy není jiná možnost.⁸⁹ Na základě těchto slov pak můžeme usoudit, že tematika války v homiletice nemusela vyvolat jen strach, ale zároveň byla i zdrojem silného pocitu viny.

Kazatelé navíc upozorňovali, že Bůh dává lidem najevo, kdy je se stavem světa nespokojen. Pokud se na nebi zjevilo neobvyklé nebeské těleso (kometa) či ojedinělý nebeský úkaz (zatmění Slunce/Měsíce), lidé měli zpozornět a zvýšit úsilí v pokání a modlitbách. Pokud tak neučinili, hrozila smrt: „(...) všichni spolu

⁸³ Tamtéž, s. 1.

⁸⁴ Jakeš, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608, nepag.

⁸⁵ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 4-8.

⁸⁶ Tamtéž, s. 3.

⁸⁷ Jakeš, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608, nepag.

⁸⁸ Tamtéž, nepag.

⁸⁹ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

zahynete“.⁹⁰ Na tomto příkladě lze zřetelně vidět, že všechny pohromy sužující tehdejší svět byly těsně provázány a jedna ovlivňovala druhou.

Zákonitě největšího vyvolání strachu dosáhli kazatelé detailním popisem hrůz, jež byly součástí bojů. Příkladem však nemusela být jen současnost. Kazatelé rádi využívali námětů z minulosti a jedním z nejoblíbenějších námětů bylo obléhání Jeruzaléma Římany: „A to takový hlad jest byl, že lidé hladem velikým po městě semotamo jako nemoudří a zbláznění jsou běhali, někteří jsou sobě samo hroby dělali, a do nich za živa skákali, z toho se těšíc že jsou se jen pod zem dostali. Mnohý počet jich jest mezi nepřáteli běžel, aby jen od nich zamordováni býti mohli, ale oni jsou těch nemordovali, nýbrž jim oči jich vypíchali a zase je zpátkem do města hnali.“⁹¹

Pokud pomineme válečné náměty těžící z historických událostí, současnou látkou pro autory byla bezpochyby válka s Turky. Kázání na toto téma však nečerpala jen ze samotných bojů, ale i z charakteristiky protivníků: „Jak nevěrný smluv, přípovědí a přísah nezdrženlivý jest nepřítel Turek, kterýž křesťanům slibu a víru nezdržuje. Ano, za kratochvilnost a potěšení má, když je může podvésti a oklamati. Co dnes mluví a slibuje, zejtra již nic není. Má na sobě spůsob ďábla, neb i on těm kteří nechtějí sloužit, mnoho připovídá, ale nic neplní.“⁹² Pro pojmenování Turků se vžilo označení „temný národ“⁹³, možností však bylo více a autoři mnohdy nešetřili expresivními výrazy: „(...) tak vás od rodu a víry slušně za spolu strejčky, zkurvysyny a ztřeštěné bratry jmenovati mohu.“⁹⁴ Jediným pozitivním rysem, který kazatelé na Turcích spatřovali, byl ten fakt, že na rozdíl od Židů nehanili jejich mesiáše, tedy Ježíše Krista.⁹⁵

Ač byla válka chápána jako Boží pokuta, boje s Osmanskou říší na obranu křesťanstva se obhajovaly: „Že pak před Turkem ani bezpečnosti, ani stálého pokoje jinším prostředkem krom války nelze nám míti, protož samá potřeba nás k tomu žene

⁹⁰ Jakeš, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608, nepag.

⁹¹ Campanus, J.: *Kázání strašlivé o zkáze žalostivé zemského ráje a koruny všeho světa města Jeruzaléma* [etc]. Jan Stříbrský, Staré město Pražské 1617, nepag.

⁹² Scherer, G.: *Křesťanské vojenské kázání* [etc]. Přel. V. Brosius. Ondřej Gaudens, Litomyšl 1596, nepag.

⁹³ Jakeš, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608, nepag.

⁹⁴ Hess, E. F.: *Flagellum iudaeorum. Bič židovský* [etc]. Přel. M. Carchesius. 1604, s. 107.

⁹⁵ Tamtéž, s. 127.

a nutí.⁹⁶ Tento obhajitelný postoj se nazývá „vindicatoria“ a spočívá v hájení takové války, jež byla zapříčiněna křivdou nebo snahou dosáhnout zpět ztracené území.⁹⁷ Nelze však válku vyvolat z nezávadných příčin a neměla by lidem činit radost. Kazatelé chápali, že někteří poddaní nemuseli být spokojeni se svými pány či samotným vedením církve, náležitě však poukazovali na skutečnost, že turecká nadvláda by neznamenal posun k lepšímu: „Naše vrchnost křesťanská nechť jest jaká chce, však předce jediný prst Turka jest hrubší nežli našich pánů celý hřbet. A když naši mrskají bičmi, tu Turek mrská strunami a železem.“⁹⁸

Snaha o vyvolání strachu nebyla mířena jen na oběti „tureckého běsnění“, ale i na ty, kteří s výbojem Turků souhlasili nebo je finančně podporovali, či se k nim dokonce připojili: „Neb kteří po Turku touží, ti touží sami po svém neštěstí a zahynutí, nevědouce, že proti sobě nepřítelů žádné jiného tak zuřivého nemají jako Turka.“⁹⁹ Zároveň se v kázáních útočilo na ty, již nevěřili v úspěch a vítězství křesťanského vojska. Jedinou zbraní na úspěch tak dle kněží byla jednotnost: „Jak dlouho věrně podle sebe státi a proti Turku jednomyslní budete, tak dlouho budete mu dost silní a vítězství obdržíte. Ale jak mezi vás vrazí duch nesvornosti, nikoliko to, co jste potratili, zase nabudete, nýbrž i to, co ještě máte, potratíte.“¹⁰⁰ Jen pomýšlení na možnou nadvládu tureckého národa bylo pro každého křesťana nemyslitelné a nesvornost, o níž hovořil kazatel, vítězství Turků podporovala.

Kázání se však nevěnovala jen minulosti a přítomnosti, ale samozřejmě směřovala i do možné budoucnosti, kterou mohli věřící, na základě rad kazatelů ohledně včasného pokání, ovlivnit. K vyvolání absolutního pocitu úzkosti nestačily jen popisy válečných hrůz, ale do výkladu byly zahrnuty i možné problémy sociální: „Moc před právem půjde a utíkati se bude. Mezi lidmi tehdaž nebude žádné věrnosti, upřímnosti, přívětivosti a pokoje, a nebude přátelství dobrého, žádné vlídnosti, žádného studu, ani žádné pravdy nalezeno nebude, žádný před zlým bezpečen nebude, nikdžž pokoje ani oddechnutí před nimi nalezeno.“¹⁰¹ Nepoukazovalo se

⁹⁶ Scherer, G.: *Křesťanské vojenské kázání* [etc]. Přel. V. Brosius. Ondřej Gaudens, Litomyšl 1596, nepag.

⁹⁷ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 8–9.

⁹⁸ Scherer, G.: *Křesťanské vojenské kázání* [etc]. Přel. V. Brosius. Ondřej Gaudens, Litomyšl 1596, nepag.

⁹⁹ Tamtéž, nepag.

¹⁰⁰ Tamtéž, nepag.

¹⁰¹ Jakeš, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608, nepag.

však jen na problémy vztahů, ale pro absolutní pocit strachu se použil popis strachu budoucího či možné nejistoty a hrozilo se malou jistotou nad vlastními životy, strachem před vypálenými městy, hladem či ztrátou majetku. Aby byly hrozby v možné budoucnosti co nejlépe představitelné, využívali kazatelé přirovnání, jež tomuto účelu prospěly: „Budete jako srna splašená a jako rozptýlené stádo.“¹⁰²

Jedinou radou, jak zabránit podobným neblahým událostem, bylo činit pokání a pozastavit hříšné jednání. Někteří kazatelé však poukazovali i na světlejší strany špatných časů, neboť z každého trestu plyne jisté ponaučení. Videnman viděl poněkud paradoxně ve válkách a ostatních pohromách důkaz Boží přítomnosti.¹⁰³

3.2 Hlad

Hlad patřil obdobně jako válka mezi základní Boží metly. Kazatelé upozorňující na problematiku hladu dospěli k několikerému dělení. Partlicius rozlišoval dva typy. První hlad spočíval v nadměrné chuti, zatímco druhý hlad pocházel z nedostatku obilí, plynul tedy z neúrody.¹⁰⁴ Hořovský však upozorňoval, že předmětem hladovění nemusí být nutně jen tělo, neboť existuje ještě hlad po Božím slově, který může být pro člověka mnohem horší než hlad založený na strádání z nedostatku fyzické potravy.¹⁰⁵

V kazatelských projevech však k dostatečnému vyvolání strachu z hladu nestačila jen jeho pouhá charakteristika či rozdělení, ale opět posloužily zkušenosti z minulosti. Přípomínka obléhání Jeruzaléma sehrála i zde podstatnou roli, neboť se válečné tažení silně odrazilo na nedostatku potravin ve městě: „(...) obuvi i kůže močené žráti museli, jiní trusy a nečistoty draze kupovali, mnozí seno v hubě mřeli, jiní nečistoty z záchodů a trusy holubí přeplacovali, a žena nějaká syna jediného majíc, toho zabila a polovici jednu pekla, druhou před vojáky skrývala.“¹⁰⁶ Důsledky tohoto slavného obležení využívali i jiní kazatelé, kteří se předháněli v stupňování šokujících informací. Kromě pojídání trusu a nečistot se poukazovalo i na zpřetrhání

¹⁰² Tamtéž, nepag.

¹⁰³ Videnman, V.: *Kázání s napomenutím* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1607, nepag.

¹⁰⁴ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 82.

¹⁰⁵ Hořovský, R.: *O hladu pokutě Boží hrozné kázání* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1616, nepag.

¹⁰⁶ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 85.

rodinných či přátelských vztahů, které spočívala v ukrývání jídla nejen před vojáky, ale i před známými. Výjimkou dokonce nebyla ani výměna chleba za cudnost.¹⁰⁷ Neštěstí obyčejných lidí bylo u Partlicia podtrženo i vyčíslením obětí hladomoru (715 080 mrtvých).¹⁰⁸ Pro příklady neblahých účinků hladomoru však nemuseli kazatelé čerpat pouze z cizích látek, ale ve svých kázáních zmiňují i období hladu na našem území. Zmiňuje se zde např. hladomor z roku 1293, o kterém se zmiňoval např. Kosmas či Hájek. Kazatelé opět neopomněli vyzdvihnout největší zoufalost trpících, a proto připomínají vraždy dětí za účelem zisku potravy.¹⁰⁹

V případě neštěstí hladu není jediným původcem jeho výskytu Bůh, ale jsou to i lidé samotní. Partlicius poukazuje na špatné hospodaření hejtmanů či knížat, kteří v úrodných obdobích nemyslí na horší časy, ale i na války.¹¹⁰ Tyto důvody hladu jsou v kázáních sice uvedeny, nicméně nejčastější příčinou hladomoru patří nadbytek lidských hříchů a nedostatek pokání: „Však původní příčina těch pokut jsou hříchové a nepravosti lidské, nebo Bůh nestvořil člověka tak bídného, aby pokut Božích hrozných zakušoval, ale svatého nevinného, nesmrtelného a všech bíd prázdného.“¹¹¹ Bůh však dle kazatelů nejedná impulsivně, ale před udeřením samotného hladomoru dává lidem nejružnější signály, jež by měly hříšníky varovat a obrátit je na správnou cestu. Partlicius považuje za nejvýstražnější znamení výskyt komety, neboť dle dochovaných záznamů se po jejím zjevení objevil do roku masivní „hladověk“.¹¹² S tím souhlasí i Hořovský, nicméně dodává, že by se měli mít lidé na pozoru i během dalších přírodních událostí, jako je zemětřesení a vichřice. V těchto případech pak radí: „Protož má milá duše křesťanská, nemějmež takových předukazování a znamení Boží za žert, smích a básně daremní. Ale bojme se Boha rozhněvaného, lekejme se metel a pokut jeho hrozných, nebo jako když otec má metlu připravenou, blízké jest a jako okamžení udeření.“¹¹³

¹⁰⁷ Hořovský, R.: *O hladu pokutě Boží hrozné kázání* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1616, nepag.

¹⁰⁸ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží*. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 85.

¹⁰⁹ Hořovský, R.: *O hladu pokutě Boží hrozné kázání* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1616, nepag.

¹¹⁰ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 80.

¹¹¹ Hořovský, R.: *O hladu pokutě Boží hrozné kázání* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1616, nepag.

¹¹² Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží*[etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 83.

¹¹³ Hořovský, R.: *O hladu pokutě Boží hrozné kázání* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1616, nepag.

Jedinou možností, jak se vyhnout trestu formou hladmoru nebo jak jeho sílu alespoň eliminovat, bylo činit důsledné pokání. Hořovský ve svém kázání však dokáže tento trest zlehčit a dát lidem určitou naději. Tvrdí totiž, že Bůh své konání nehodlá dovést až do úplného konce: „(...) jako otec laskavý dítek svých neopustí a hladem neumře.“¹¹⁴ Jediné, co lidem tedy zbývalo, bylo věřit takovým slovům a trpělivě tyto metly snášet.¹¹⁵

3.3 Mor

„Mezi všemi neduhy a nedostatky zdraví, žádný není tak strašlivý a ukrutný jako morní nakažení. Nebo ten netoliko místa vyprazdňuje a tříbí, ale i mnohá království spustnouti, nýbrž všemu světu pádem hroziti obyčej má.“¹¹⁶ Na základě takové citace můžeme snadno odvodit výsostné postavení moru, jež zastával mezi pohromami či Božími metlami. Tuto pozici si mor zasloužil především svými vlastnostmi, které zapříčinily jeho zařazení mezi epidemické nemoci. Základními znaky pro takové zařazení bylo pravidelné opakování výskytu, přítomnost na více místech zároveň a především zasažení většího počtu lidí.¹¹⁷ Na základě těchto znaků se vyčlňovaly dva typy moru, a to morní nakažení a morní/jedovatá zimnice. Rozdíl mezi nimi spočíval v tom, že na rozdíl od pravého morního nakažení se jedovatá zimnice nevyznačovala výskytem na více místech zároveň a většinou jí trpělo minimum obyvatelstva. Jednalo se zkrátka o nemoc s podobným průběhem, nicméně nesplňovala základní kritéria typického moru, např. způsob přenášení. Zároveň nebyla doprovázena dalšími nemocemi, čímž byl naopak skutečný mor charakteristický.¹¹⁸

Morní nemoc byla kazateli charakterizována jakožto „(...) vlhkosti porušené v člověku, kteréž buď vnitřní nemoci a roznícení, buď obyčejně skrze hlízy, pryskýře, vředy Egyptské, povrchně na rozdílných těla místech se pronášejí.“¹¹⁹ Kněží zároveň připomínali, že tato nemoc si nevybírání a může jí podlehnout kdokoli bez ohledu na pohlaví, věk, postavení či ekonomické zázemí. Právě pro tyto znaky se

¹¹⁴ Tamtéž, nepag.

¹¹⁵ Tamtéž, nepag.

¹¹⁶ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 89.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 93.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 90–93.

¹¹⁹ Brunčvík, Z.: *Limodis Epidemtica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606, nepag.

často přirovnával k baziliškovi, „(...) kterýž jsa pln jedovatosti samým pohledením člověka nakažuje a usmrcuje.“¹²⁰ Pro snadnější pochopení skutečných účinků moru se využívalo popisů jeho působení v minulosti, k tomuto účelu neposloužily jen domácí zkušenosti s epidemií,¹²¹ ale opět se využilo i látky obléhání Jeruzaléma, díky níž bylo k dispozici drsnějších obrazů: „(...) po všech všudy ulicích i v domích mrtvá těla jsou ležela, že jich šestkráté sto tisíc přes zdi za město vyvrženo jest bylo, a to toliko bez těch jenž do velikých domů vtaženi, a tu pohřbení v domích, buď v sklepích a i v nepříjemných smrdutých místech byli.“¹²²

Mor měl dle kazatelů dvě hlavní příčiny, a to fyzickou a teologickou. Oproti jiným kázáním této doby byl však mor důsledně pojímán z obou hledisek a nechybí v nich zmínky o pokrocích v lékařství, kterým vzdávali samotní kněží poklony.¹²³

Fyzické příčiny byly osvětlovány astrology, hvězdáři a lékaři. Příčiny výskytu spatřovali zejména ve špatném vzduchu, nečisté vodě a příčinách nebeských,¹²⁴ v nichž ústřední roli hrály opět komety, které „(...) velikou moc mají k vyvozování nemoci jedovatých a morních, kdyžto předně, vyzdvihují mnohé páry jedovaté do povětří.“¹²⁵ Astrologicky pojaté příčiny výskytu moru čerpaly zejména z minulosti, neboť za pomoci vysvětlení postavení planet se lidé snažili předvídat další údery nemoci: „Léta Páně 1227 trefilo se veliké spojení Saturna s Jupiterem a Marsem na znamení Panny, kteréž spojení častá zatmění světelných nebeských byla předešlá, za tím vším mor hrozný krácel.“¹²⁶ Větší předpoklad k vyvolání strachu však měly lékařské poznatky, jež kázání vyplňovaly, a jejich naturalistický popis průběhu nemoci: „Jestli prý materia porušených vlhkostí v mozku člověka se zdržuje, tehdy morní bolest, sklav obyčejný za uchem, v hrdle neb okolo hrdla mívá. Jestli materia při srdci, tehdy pod paždí a rameny. Pakli od jater a plic contagio taková původ svůj má, vředovitý hnis na pravé noze v tříse se sbírá. Pakli od sleziny tehdy na levé. A to morní nakažení tak prudké jest svou jedovatostí, že mnohé jako náhle usmrcuje, srdce v nich moří, jiné den, dva, tři, málo nětco více potrápíc (...).“¹²⁷ Propojenost vědy

¹²⁰ Tamtéž, nepag.

¹²¹ Tamtéž, nepag.

¹²² Campanus, J.: *Kázání strašlivé o zkáze žalostivé zemského ráje a koruny všeho světa města Jeruzaléma* [etc]. Jan Stříbrský, Staré město Pražské 1617.

¹²³ Tamtéž, nepag.

¹²⁴ Tamtéž, nepag.

¹²⁵ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 104.

¹²⁶ Bruncvík, Z.: *Limodis Epidemistica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606, nepag.

¹²⁷ Tamtéž, nepag.

s křesťanství deklaroval i Partlicius, jenž na závěr svého kázání připojil fiktivní dialog lékaře s knězem, v němž nezvykle poučuje kněze lékař. Ten sice nepopírá seslání moru na zem v důsledku našich hříchů, ale vytýká nevoli některých teologů vysvětlovat mor i z jiných příčin. Doktor se zde pokouší poukazovat na vědecký pokrok, který mohl v mnoha ohledech pomoci lépe než svaté knihy.¹²⁸

I když se v kázáních nezpochybňovaly lékařské poznatky a metody, teologická stanoviska si přesto zachovala nezastupitelnou a hlavní pozici ve vysvětlování příčin moru. Zásadním důvodem výskytu epidemie dle nich byly hříchy, které mohly být prováděny trojím způsobem, a to myšlením, slovy nebo skutky.¹²⁹ Ná základě takového hříšného jednání čeká proviněné trest z rukou samotného Boha: „A dnes není jiný jediný panovník nás Hospodin, kterýž touto morní ranou nás káře, nit života mnohými přestřihuje. A ten jsa Bůh pravý, tak mocný jest, koho on prostředkem smrti vyniti z světa chce, aby žádný před ním nikdž ukryti se nemohl.“¹³⁰

Nejčastěji morem trestanými hříchy byly: zlehčení Božích slov, ignorace božských znamení, pocit nedostizitelnosti a bezbožnost. Za zlehčování Božích slov se považoval nedostatečný respekt k částem svatého Pisma, zejména pak nedodržování deseti přikázání. Ignorace božských znamení spočívala v nedostatečném pokání v dobách, jež se vyznačovaly nejružnějsími nebeskými či přírodními úkazy (komety, zatmění Slunce, zemětřesení atd.). Třetím důvodem byla tzv. „zlovbezpečilost“, jež se vyskytovala, „(...) když člověk v štěstí, a zdraví jest postaven, nad Bohem i povoláním svým se zapomíná (...)“. Posledním a nejvíce hanebným důvodem byla bezbožnost, která se projevovala nedostatečnou úctou k němu a nevolí k pokání.¹³¹ Kvůli takovým důvodům radí kněží věřícím, aby v případě moru rozhodně neopouštěli postiženou oblast, neboť „(...) tím Boží hněv a větší metlu a trestání na sebe i na své bližní uvalují (...)“.¹³² Touto radou víceméně potvrzovali, že mor dostihne každého bez rozdílu, a snaha o vyhnutí se trestu se tak jevila jako zbytečná.

¹²⁸ Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 94–107.

¹²⁹ Brunčvík, Z.: *Limodis Epidemítica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606, nepag.

¹³⁰ Tamtéž, nepag.

¹³¹ Tamtéž, nepag.

¹³² Partlicius, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620, s. 94.

Kromě zdůvodnění výskytu moru však kněží věřícím poskytovali i rady, jak jeho dopadu zabránit nebo jak jeho důsledky alespoň zmírnit. Jedním z takových prostředků bylo pokání, neboť „pokání po Kristu jest věc ta, kteráž z smrti věčné a zatracení hrozného vyjme a k životu věčné nesmrtedlnosti přístup činí.“¹³³ Další možností bylo obrácení se na lékaře, čímž se opět projevila částečná prostupnost vědy s teologií. Kněží nezakazovali užívat léků, nicméně poukazovali na to, že léky nejsou jen pouhým výtvarným výdobytkem vědy, ale že byly medicíně propůjčeny od Boha, který umožnil jejich výrobu a povolil jejich užívání. Posledním prostředkem k uchránění byly bezpochyby modlitby¹³⁴, jež nebyly součástí jen bohoslužeb, ale byly přikládány i k příručkám informativního charakteru.¹³⁵

Jedinou útechou pro strachující se křesťany bylo přirovnání Boha k otci, jenž kárá vlastní děti za přestupky, ale činí tak převážně z výchovných důvodů: „Ale jako nejlaskavější otec metličkami snesitelnými, obyčejnými toliko nás šlehal, chtěje vždy, abychom jimi poumrskáni jsouce, sobě usrozuměli, bezbožnost páchat přestali, hřích poznali, k němu se v svatém pokání obrátili, a cele vším životem naším obojím k sloužení jemu, a ctění jeho se oddali.“¹³⁶

3.4 Nemoc

Hodnota zdraví byla lidem známa již v 16. století: „Je dobře, když jsme zdraví: čímž že nic lepšího, nic dražšího, a nic milejšího nad zdraví nemáme, ukazujeme. Kteréhožto když není, co tu může býti, jediné zarmutek, bída, strast a tesknost.“¹³⁷ Základními podmínkami pro přežití byly, dle kněží, živnost, oděv, ochranné prostředky a pochopitelně zdraví, jež bylo důležité nejen pro bezstarostný život bez utrpení, ale samozřejmě z něj plynula i schopnost vykonávání práce.¹³⁸

Nemoc kazatelé na rozdíl od předcházejících podob strachu neřadili mezi metly Boží, neboť se nevztahovala na celé lidské pokolení, ale dotýkala se pouze

¹³³ Brunčvík, Z.: *Limodis Epidemítica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606, nepag.

¹³⁴ Tamtéž, nepag.

¹³⁵ *Krátké naučení, kterak se lidé pobožní v čas moru chovati mají* [etc]. Daniel Adam z Veleslavína, Staré město Pražské 1582.

¹³⁶ Jakeš, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608, nepag.

¹³⁷ Netholický, J.: *Kázání o bídě nynějšího našeho života* [etc]. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1568, nepag.

¹³⁸ Krystof, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612, nepag.

vybraného hříšníka. Opět však nebyla na zem seslána s cílem proviněného ihned zabít, ale jejím posláním bylo přivést jej na správnou cestu. Pro snadnější pochopení tohoto záměru využili kněží přirovnání nemoci k biči a člověka ke zvířeti, jež je tímto bičem mrskáno pokaždé, když sejde z určené cesty. Stejným způsobem pak člověk dostává rány od Boha, který doufá, že si člověk podobně jako nerozumné zvíře zafixuje možný trest a další odbočení z cesty již neprovede.¹³⁹

Kněží se nezabývali detailními popisy a průběhy jednotlivých nemocí, raději poukazovali na bezradnost člověka tímto postiženého: „Jestli tma, křičí na světlo, přenesse li se světlo, nemůže na ně hleděti. Chce rád seděti, nemůže. Chce ležeti, nemůže. Chce pojísti, nemůže. Chce čísti, nemůže. Chce porozprávěti, nemůže. Chce se nahlas Pánu Bohu modliti, nemůže.“¹⁴⁰ Zároveň poukazovali na neblahé průvodní jevy, jež se po boku nemoci vyskytovaly. Nebylo to jen trápení či bolest postiženého a utrpení jeho bližních, ale často se připojovaly i sociální důsledky. Nejčastěji se tak zmiňovala chudoba, jež byla s nemocí spojována z důvodu nemožnosti vykonávat zaměstnání a s nákladnou léčbou: „Nebo když člověk půl léta, rok, aneb dvě léta leží, jak mnoho proleží a jak mnoho na posly, na lékaře, na léky, vynaloží. Mnozí lidé skrze těžké nemoci přicházejí o všecko - jakáz byla i ona žena dvanáct let těžkou nemoc trpící, kteráž na lékaře všecken statek svůj vynaložila.“¹⁴¹ Exemplem o nejmenované ženě vzbuzovali v posluchačích pocit, že nemoc nehledí na postavení, majetek či pohlaví, tudíž mohl být každý hříšník potrestán.

Slova mudrce Syracha: „Lepší jest smrt než život bídný, aneb nemoc dlouhá,¹⁴² byla kněžími ostře odsuzována, neboť vše živé by mělo život pokládat za Boží dar, a proto si ho i důsledně vážit, ať již nemocí trpí, či nikoli. Člověk měl tedy nemoc trpělivě snášet a čekat na rozhodnutí Boha, zda postiženého z nemoci vysvobodí, nebo zda bude plnit nemoc úlohu posla posledního soudu.¹⁴³ Jedinou radou, jak se v době nemoci chovat, tedy bylo: „Ani sobě, ó nejmilejší, v tvé příčině nehořekuj a nestejskej, toliko v svém povolání, v kterémž tě Bůh nyní postavil, zůstávej a trvej. Povolání tvé pak jest nyní, aby svou bídu trpělivě snášel, aby v Boha doufal, aby k Bohu volal, aby jiných životním kazatelem byl, jako tento dnešní

¹³⁹ Campanus, M.: *Patero kázání o nemoci, krátkosti, mdllobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁴⁰ Krystof, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612, nepag.

¹⁴¹ Tamtéž, nepag.

¹⁴² Tamtéž, nepag.

¹⁴³ Tamtéž nepag.

člověk.¹⁴⁴ Trpělivé snášení nemoci však bylo někdy nad síly i samotných kněží, a proto do kázání vnášeli i vlastní zkušenosti z choroby a svá selhání: „Bát jsem toho všeho na svém vlastním těle v dlouhé a těžké, již však z milosti Boží pomalu pomíjející nemoci, až do srdečného pláče a vylití mnohých hořkých slz pokusil.“¹⁴⁵ V tomto případě však bylo selhání v podobě slz a sebelítosti jen dočasné a až po důsledném uvědomění nutnosti trpělivého čekání na Boží rozhodnutí nastal klid v duši a poté i na těle.¹⁴⁶ Kromě mírného rozporu jednání s kazatelským doporučením daného kněze se však ani mnohé modlitby nedržely schématu trpělivého snášení, neboť touha po uzdravení byla silnější než jakákoli trpělivost: „Žádám, nenakládej se mnou podle hříchův mých, ale buď mi milostiv, obrať mě k sobě, uzdrav mě, spas mě, občerstvuj mě, pod stínem křídel tvých ochraň mě, račiž zapomenuti, hříchy mé milostivě mi prominouti, a jestli vůle tvá, odvrátiti od mně přítomnou nemoc, tak abych zdrav jsa.“¹⁴⁷ Mezi ostatní rady, jak ustát nemoc, pak samozřejmě patřilo důsledné pokání, modlení a odstoupení od hříšných činů, myšlenek a skutků.¹⁴⁸ Nejdůležitější po nástupu nemoci bylo však vyznat hříchy Bohu. Kazatelé u nemoci zmiňují i možnost lékařského ošetření, nicméně ve srovnání s morem se jedná jen o jakési připomenutí existující možnosti, která však bez důsledného pokání neměla sebemenší smysl.¹⁴⁹

Rady v kázáních věnované problematice nemoci však nebyly směřovány jen na osoby, jež nemocí zrovna procházely, ale i pro lidi zdravé, kteří byli varováni před vratkostí takového stavu: „Nebo jistě mnoho máš jestli sílu, zdraví a čerstvost máš, hled' ním neplejtovati, alebo k službě Bohu a bližnímu svému dobře užívati, hled' nuzným skutky milosrdné prokazovati a hled' se vši nečistoty, chlípnosti, obžerství a opilství a jiných k těm podobných hříchův skrze něž zdraví, na skázu přivozováno bývá, vystříhati.“¹⁵⁰ Uvedená hříšná jednání byla pak doplněna o možné zdravotní

¹⁴⁴ Campanus, M.: *Patero kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁴⁵ Krystof, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612, nepag.

¹⁴⁶ Tamtéž, nepag.

¹⁴⁷ Žalanský, H.: *Knížka o nemocech duše a těla* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1612, s. 72.

¹⁴⁸ Krystof, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612, nepag.

¹⁴⁹ Campanus, M.: *Patero kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁵⁰ Krystof, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612, nepag.

následky, jež jejich činěním mohly vzniknout. V případě osob holdujících alkoholu „(...) bledne tvář, líce odvisnou, ruce se třesou, nohy sloužiti nechtí, krása se mění a věk se krátí.“¹⁵¹ Kromě vyvarování se hříšného jednání se zdravým i vyléčeným radí s nemocnými soucítit nebo jim jinou cestou ulehčit tento těžký úděl, např. almužnou. Kněží upozorňovali, že by se nemoc neměla přát ani sebevětšímu nepříteli či tomu, kdo si ji dle jejich názoru opravdu zaslouží: „Ale nemocným bídým lidem žádného, ani toho nejmenšího příkoří nečinme. Nebo poněvadž dosti prvé bídni jsou, proč jim máme bídu jejich rozmnožovati.“¹⁵²

Jedinou příčinou udeření nemoci na člověka byl hřích, který Bůh trestal právě tímto způsobem. Na základě kázání však lze odvodit, že řada posluchačů nebyla s tímto vysvětlením spokojená, neboť své jednání za hříšné nepokládali. V tomto případě pak kněží volili vysvětlení skrze dědictví prvotního hříchu: „Abychom všichni poznali, jak ďábel hrozný a nestydatý jest, jehožto lži tak jsme my bídně oklamáni a svedeni. Nebo co nám sliboval, jestli bychom jedli ovoce z stromu zapověděného proti záповědi Boží, že budeme jako Bohové. Pěkníť jsme Bohové, když se tak bídně a opovrženě roditi, když hned téměř od narození po vsechny dni života našeho, a rozličnými neduhy a nemocmi zápasíme, nyní se trápiti, a začasté pro velikou bolest a krutost nad sebou rukama lomiti musíme.“¹⁵³ Na základě takového objasnění pak kazatelé vedli posluchače nejen k pokání, modlitbám a bezhříšnému způsobu života, ale probouzeli v nich také pocit neustálého ohrožení, neboť i přes všechny snahy o vedení příkladného života se mohli lidé stát obětmi nemoci kvůli pochybení Adama a Evy. Z citované ukázky však rovněž vyplývá, že před dopadem smrtelné nemoci si nemůže být jist nikdo, tudíž i kazatel mluví v první osobě množného čísla a prostřednictvím ironie („pěkníť jsme Bohové“) vyjadřuje společný existenciální prožitek lidské ubohosti s výhledem na neodvratný konec.

¹⁵¹ Netholický, J.: *Kázání o bídě nynějšího našeho života* [etc]. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1568, nepag.

¹⁵² Krystof, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612, nepag.

¹⁵³ Tamtéž, nepag.

3.5 Smrt

„Smrt jest života skončení, života odejití a zbavení.“¹⁵⁴ V kázáních se tematika smrti vyskytovala jednak v pozitivním slova smyslu, neboť symbolizovala odchod z hříšného světa k Božímu světlu, jednak byla hodnocena negativně, „protož ona za největšího nepřítele jest.“¹⁵⁵ Na rozdíl od předchozích možných původců strachu, nebyla však smrt řazena mezi Boží metly, nýbrž ji popisovali jako nutnou součást lidského života, která měla však zásadní význam, neboť po jejím nástupu se určovalo, jakou cestou se bude ubírat posmrtný život.

I smrt se neubránila kategorizaci, kterou však kazatelé pojímali různým způsobem. Žalanský ji členil na smrt časnou (tělesnou), duchovní a věčnou. Časná smrt spočívala v oddělení duše od těla, ke kterému docházelo v případě každého úmrtí. Duchovní byla hodnocena jako děsivější součást procesu umírání, neboť při ní docházelo ke skonání samotné duše, jež umírala na následky neúnosného množství hříchů. Věčná smrt byla z uvedené klasifikace brána jako nejhorší možná varianta, jelikož nezahrnovala jen smrt těla s duší, ale docházelo při ní i k úplnému opuštění umírajícího Bohem.¹⁵⁶ Jiní kazatelé dodržovali však jednodušší členění, jež pocházelo z pera Erasma Rotterdamského, a smrt se pak dělila na časnou a věčnou, přičemž se v zásadě jednalo o podobné pojetí a charakterizaci.¹⁵⁷

Ač se smrt věčná vnímala daleko závažněji než smrt tělesná, přesto kazatelé důkladně dbali i o popisy fyzického průběhu umírání: „Člověk když umírá na těle, tehdy obličej jeho se promění, a velmi hrubě zbledne, není ani tak červený ani bílý, jako když jest zdrav.“¹⁵⁸ Celkově se pak tělesná smrt vyznačovala následující charakteristikou: „Smrt těla jest krutá, trpká, strašlivá (...).“¹⁵⁹ Pro posluchače měli kazatelé samozřejmě připraveny k rozboru i další znaky tělesné smrti, díky nimž mohli lidé rozpoznat, zda jejich bližní odchází na onen svět. Mezi základní projevy nastupujícího skonu patřily např. nechut k jídlu a pití, skřípání zubů, pocení a někdy

¹⁵⁴ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615, s. 3.

¹⁵⁵ Netholický, J.: *Kázání o bídě nynějšího našeho života* [etc]. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1568, nepag.

¹⁵⁶ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615, s. 3.

¹⁵⁷ Rotterdamský, E. D.: *O přípravě k smrti* [etc]. Přel. Jan Straněnský. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1570, nepag.

¹⁵⁸ Campanus, M.: *Patery kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁵⁹ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615, s. 6.

i zešílení. Tyto negativní projevy, jež doprovázely procesy smrti, byly u hříšného člověka rovněž doplněny o možné selhání duše: „(...) tak také duchovně když umírá a mře bližnímu, aby mohl k zlé žádosti přivést a k hříchům hanebným.“¹⁶⁰ Tato zvěst měla jednak informativní charakter, neboť křesťany upozorňovala na projevy duševního úmrtí, jednak byla varovným upozorněním, jež skrytě nabádalo křesťany k opatrnosti v přítomnosti umírajícího hříšníka.

Přestože se někteří kazatelé pokoušeli poukazovat na světlé odstíny smrti formou upokojujících frází, záporný nádech této tematiky převažoval. Tento postoj byl zapříčiněn i samotným zdůvodněním existence smrti: „Smrt přišla od ďábelské závidy a nenávisti rovně toho času, když jsou Adam a Eva Boží přikázání přestupili a ovotce zapověděného v ráji jedli. Nebo to okušení přivedlo Adama a všechny jeho děti v úzkost a trápení, v bídu a psotu, i v smrt dědičnou.“¹⁶¹ Přesto se dle kazatelů posluchači neměli příchodu smrti obávat, naopak se na ni měli těšit, neboť pro pobožné a důsledně se kající křesťany měla mít podobu věčného života, který přirovnávali ke snu, v němž měly převládat jen uvolnění a odpočinek.¹⁶² Tyto postoje si však nesmíme vykládat jako nabádání k absolutnímu klidu, neboť každý křesťan o své čistotě pravděpodobně pochyboval, proto si jistotou věčného života nemohl být nikdo nesporně jist. Kazatelé proto poukazovali na nutný respekt, jehož si smrt zasluhovala: „Protož ty, ó člověče, pomni na smrt, uč se a hled, aby mohl dobře a smrt, spravedlivých umřítí.“¹⁶³

S negativním odstínem smrti kazatelé pracovali zejména při promluvách k hříšníkům, neboť ti měli mít ze smrti nejen respekt, ale zároveň byly na místě i obavy: „(...) k mukám věčným odsouzená bývá. Tot' jest ta smrt hříšníkův, smrt nejhorší, která jest věčné od Boha odloučení, zavržení, tváře jeho zbavení, ustavičná hrůza svědomí.“¹⁶⁴ K vypořádání spravedlnosti docházelo u hříšníka právě během procesu smrti, tudíž se na něj nevztahovalo přirovnání smrti se snem, který evokuje štěstí. I hříšníci se však dočkali vlastního podobenství jejich smrti: „Smrt jest zkáza

¹⁶⁰ Campanus, M.: *Patero kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšperga, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁶¹ Rotterdamský, E. D.: *O připravení k smrti* [etc]. Přel. Jan Straněnský. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1570, nepag.

¹⁶² Campanus, M.: *Patero kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšperga, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁶³ *Zrcadlo věčného života* [etc]. Buryan Walda, Staré město pražské 1587, nepag.

¹⁶⁴ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšperga, Nové město Pražské 1615, s. 8.

a unášení života. Život zajisté jest jako světlo, smrt pak připadnout temností.“¹⁶⁵ Hříšníkům, potažmo i příkladným křesťanům se však doporučovalo brát etapu smrti za nutnou součást lidského života, před níž není útěku: „Upamatujž se tehdy, nesmyslný člověče a bláznivý, kterýž před smrtí a morem utíkáš, aneb jiným utíkati radíš, co myslíš, co činíš, veš se vydáváš. V obojím zákoně v Starém i Novém a ve všem Písmě svatém, nemůžeš toho příklady svatých lidí a věřících v Boha, jenž by před smrtí neb morem utíkali, potvrditi. Nech bláznivého utíkání (...).“¹⁶⁶ Těmito slovy poukazovali na nevyhnutelnost smrti, jež dostihne všechny bez jakéhokoli ohledu. Jediné, čeho by se měli obávat všichni bez rozdílu, byla nevědomost spojená s otázkou, jakým způsobem a kdy smrt nastane.¹⁶⁷

V případě věčné smrti by se však měli obávat všichni. Ta se totiž hodnotila jako „(...) smrt nade všecky příšery, larvy, lidem jest nejhroznější. Tj. ta šelma, kterýž viděl v vidění svém Daniel (...).“¹⁶⁸ Pokud se věčná smrt vztahovala na všechny bez rozdílu, mohla pak být vnímána jako jedna z metel, neboť trestala celé lidské pokolení v důsledku rozhněvání Boha na množství hříchů spáchaných lidským pokolením.

Na rozdíl od předchozích neštěstí v sobě zahrnovala tematika smrti více naděje. Zatímco mor či válka patřily mezi pokuty, jimiž Bůh trestal celé lidské pokolení za nashromážděné hříchy, v případě smrti, pokud tedy pomineme smrt věčnou, tento bič zasáhl jen hřešící a bezbožné osoby. Obavy z průběhu samotné smrti se tedy ani v nejmenším nerovnal strachu z otázky: Co bude po ní?

3.6 Přírodní pohromy

Strach a úzkostné pocity nevznikaly jen přičiněním moru, války, smrti či nemoci, ale jejich příčinu lze hledat i v přírodních katastrofách. Žalanský tak např.

¹⁶⁵ Tamtéž, s. 3.

¹⁶⁶ Campanus, M.: *Patěro kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1616, nepag.

¹⁶⁷ Tamtéž, nepag.

¹⁶⁸ Netholický, J.: *Kázání o bidě nynějšího našeho života* [etc]. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1568, nepag.

mezi 7 metel řadí kromě války a hladu také hřímání a hromobití, sucho, zemětřesení, povodeň a vítr.¹⁶⁹

Hřímání a hromobití kazatelé označovali jako „oheň Boží, hlas Boží,“¹⁷⁰ opět tedy není překvapující, že původcem takového udeření byl sám Bůh, který trestal lidské pokolení za neúnosný počet hříchů. Kazatelé však posluchače uklidňovali, že ne vždy byla přítomnost takového jevu na škodu: „(...) ohněm zajisté tím jakožto viditelným znamením začasté svou přízeň, milost a milostivou přítomnost osvědčovati ráčil. Ne vždycky oheň ten býval důvod Božího hněvu, ale jeho milosti.“¹⁷¹ Radou pro posluchače, jak uniknout před takovou ranou, pak bylo nejen pokání a modlení, ale také trpělivost a jakýsi nadhled nad nešťastnou událostí: „Kdyby se nám nebo neb bližnímu našemu náká od ohně toho nebeského a od povětrí škoda na statku neb na zdraví stala, máme že se tu nic trestnukého nestalo.“¹⁷²

Vítr Žalanský označuje jako neviditelný živel, který může být dvojího typu, a to buď mírný a tichý, nebo hlučný a rychlý. Mírný vítr se objevoval jakožto znamení, že Bůh není spokojen s lidským konáním, zatímco hlučný a rychlý vítr byl chápán jakožto propuknutí Božího hněvu.¹⁷³

Ačkoliv byly bouřky, sucho i vítr pojímány jako forma trestu z rukou Boha, jejich častější výskyt jim nepřinášel tak výsostné postavení, jaké zastávaly méně častěji se objevující zemětřesení či povodeň. Kázání zaměřená na tyto dvě katastrofy byla mnohem údernější a expresivnější, neboť ojedinělý jev v lidech vyvolal přeci jen vyšší míru pocitů ohrožení. Proto se právě na tyto typy Božích metel podíváme podrobněji v následujících částech.

¹⁶⁹ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

¹⁷⁰ Tamtéž, nepag.

¹⁷¹ Tamtéž, nepag.

¹⁷² Tamtéž, nepag.

¹⁷³ Tamtéž nepag.

3.6.1 Povodeň

Kázání věnující se této problematice mohla být zaměřena buď všeobecně, jak to vidíme např. u Žalanského, který ji řadí do jakéhosi souboru Božích ran, nebo mohla být vázána na neblahé události, jejichž předmětem byla právě povodeň.¹⁷⁴

Samotnou vodu jakožto prostředek nutný pro přežití hodnotili kazatelé jako znamenitý Boží dar, který však jeho rukou dokáže i nekalé divy, a to topit a usmrcovat. Povodeň pak kněží považovali jako jeden z nástrojů msty a usměrnění lidstva a charakterizovali ji následovně: „(...) rozvodnění neb rozmnožení vod na zemi, které pro rozvodnění hříchů lidských od Boha bývají přepuštěné. A nebo povodeň jest rána, jest pomsta, jest metla Boží spravedlivá, spravedlivým soudem Božím na lidi pro hříchy příšlá a vynešená, aby oni mstitelnou ruku Boží a hříchy své poznajíce, se kořili a pokání z hříchů činili.“¹⁷⁵

Povodeň pak mohla být dvojitá: valní a postranní. Valní proběhla v dějinách lidstva jen jednou, když Bůh touto metlou potrestal celé lidské pokolení a jen díky jeho shovívavosti přežilo osm osob. Postranní povodeň byla oproti tomu jen pouhou pokutou na vytyčenou hříšnou oblast a často fungovala jako předzvěst budoucích neštěstí.¹⁷⁶

O původci povodně měli kněží jasno a zdůrazňovali, že ji nelze zařadit mezi rány lidské či Satanovy, neboť jen Bůh má schopnost ovlivňovat chod přírody: „(...) proto že vodami a jinými věcmi živelnými, žádný plnomocné nevládne, než sám Pán Bůh.“¹⁷⁷ Rovněž poukazovali na mylné přesvědčení učenců, kteří věřili, že povodeň plyne z postavení hvězd či jejich pohybu. Kazatelé sice připouštěli jistou spojitost mezi nebeskými tělesy, zejména kometami, a povodněmi, ale nepokládali je za hlavní příčinu, nýbrž jen jako znamení a formu varování před nadcházející pohromou. Dalším výstražným signálem byly pak bouřky: „Protož to hřmění, oblaků ječení, hromobití, za hlas Boží (proto že jej Bůh vzbuzuje) poznávati máme.“¹⁷⁸

¹⁷⁴ Např. povodni z roku 1598 se věnuje J. Mellisaeus kázáním *O povodni škodlivé* [etc], které kromě pojednání o formě takového trestu zahrnuje i pohřební kázání věnované osobám, jež při této katastrofě zahynuly.

¹⁷⁵ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

¹⁷⁶ Melissaeus, J.: *O povodni škodlivé* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1598, nepag.

¹⁷⁷ Tamtéž, nepag.

¹⁷⁸ Tamtéž, nepag.

Vzhledem k neustálému opakování informace, že povodeň je na lidstvo seslána z důvodu překročení únosné hranice hříchů, v myslích posluchačů se pak musela zákonitě vyskytnout otázka, kterou pro jistotu do svých kázání zahrnuli i samotní kazatelé: „(...) jací pak tak velicí hříchové mezi námi se nacházejí, abychom tak hrozných a strašlivých pokut pro ně se obávati měli?“¹⁷⁹ Detailní vyjmenování hříchů, jež dokážou Boha rozezlít natolik, že se mstí prostřednictvím povodní, sloužilo k absolutní přehlednosti, čeho všeho by se lidé měli vyvarovat: „Z čehož všecko nejhorší jako z nějakého jezera smradlavého pochází, jako nezřízenost veliká v obcování, nestydatost mnohých pohlaví, rozpustilosti sodomské, opilství, jedněch od druhých zřikání, loupež, zábava chudých, proti nevinným lstivé praktikování, jedněch proti jiným lstivě posazování, nesvornost. Mezi těmi pak hříchy prochází se paní pejcha (...).“¹⁸⁰ K jasně definovatelným činům, jež byly nejspíš obecně přijímány jako nežádoucí, se řadilo i znevažování svatého Písma: „Mnozí slovo Boží jen za báseň mají, a sním pohrávají, jiní po vůli své je kázané míti chtějí, jiní zprosta ním pohrzejí, jiní aby sobě z něho při svých schůzkách přísloví šprýmovné činili, je slyší. Takové jest zlehčení toho drahého pokladu nebeského v tomto světě.“¹⁸¹ Z kázání lze odhadnout i cílovou skupinu, jíž bylo kázání určeno, neboť se zde objevují zdůraznění, že trestáno je zejména honošení, a proto se tedy mezi oběťmi nejčastěji vyskytují zámožnější obyvatelé, kterým rána pošramotila nejen zdraví, ale i statky a živnosti. Lze tedy předpokládat, že uvedené kázání bylo zaměřeno spíše na ekonomicky slabší jedince.¹⁸²

Jak bývalo zvykem, nechyběl ani exkurs do minulosti, jenž mohl věřící buď uklidnit, nebo naopak vyděsit. Uklidnění mohlo být způsobeno zjištěním, že tehdy žijící generace nebyla jedinou, která musela být potrestána takovou formou. Při kázáních s touto tematikou byl hojně využíván příběh Noema a jeho archy. Na základě seznámení s pokutou, jež zahubila vše živé krom osmi vyvolených, jistě u posluchačů propukla úleva, neboť v té chvíli se postranní typ povodně jevil stále jako přijatelnější varianta. Zděšení naopak vyvolávali samotní kazatelé, kteří sice do pasáží nekládali dechberoucí popisy škod napáchaných povodní, zato rádi poukazovali na následné pohromy, jež s sebou povodeň připlavila: „Léta 1566

¹⁷⁹ Tamtéž, nepag.

¹⁸⁰ Tamtéž, nepag.

¹⁸¹ Tamtéž, nepag.

¹⁸² Tamtéž, nepag.

v Saroní Myšni a Čechách povodeň byla znamenitá, ji hned následovalo silné tažení do Uher, a potom mor valní což se dobře v paměti lidské snáší.¹⁸³ Mezi nejčastější následovníky povodně pak patřily války, mor, nemoci a suché léto, přičemž každá z těchto pohrom s sebou přinášela další řetězec neblahých událostí.¹⁸⁴ Lze tedy konstatovat, že kazatelům nestačil jen strach plynoucí z právě prožité povodně, ale museli jej podněcovat i výčtem budoucích pohrom, jež povodeň evokovala. Ačkoli tedy povodeň mnohdy neměla na svědomí tolik obětí jako jiné Boží metly, svou vlastností předzvěsti si zajistila stejnou pozici jako jiné: „(...) nás ní Bůh tresce a bije, jako ranou meče, moru, hladu, války.“¹⁸⁵

Stejně jako v případě nemoci se lidem nedoporučovalo klást otázky, proč Bůh potrestal právě tamtoho či onoho. Zároveň z úst kněží zaznívalo varování, aby nepokládali Boha za tyrana, jehož lidské utrpení těší: „Abychom se pak nedomnívali, že Bůh v našich těžkostech zalíbení má, jakž se to při ukrutných tyraních nachází, proto se o té ráně pokládá, že pochází z soudu spravedlivého a ne z tyranství ukrutného. On jest soudce a jeho trestání jest soudem. Soudce jest, že všecko vidí, rozeznává a soudí a to bez šetření osob i pozemského omylu.“¹⁸⁶ Božská neomylnost vedla kazatele k tomu, aby sugerovali sobě i lidem pocit provinilosti a studu: „Jistě dali jsme mu k tomu, naši nevděčností a zlým darů jeho užíváním, aby nás tak švihal a tížil (...).“¹⁸⁷ Lidé páchající hříchy pak byli přirovnáváni ke stromu, jenž nenese požadované ovoce, což vedlo k potřebě takový strom vysadit z jinak fungující zahrady.¹⁸⁸ Z takového přirovnání se nám tedy jeví, že nebylo možné zpochybňovat takové kroky, neboť veškeré pohromy sužující svět byly vlastně ku prospěchu lidstva. Navíc kněží neustále deklarovali nesmírnou shovívavost a trpělivost Boha: „Dávno jsme zajisté toho zasloužili, abychom tak i jináč hůře ztrestáni byli, ale že se to nestalo, jeho milosrdenství dlouho shovívající to způsobilo.“¹⁸⁹ Po bok strachu, provinilosti a studu se tedy přiřadila i vděčnost.

I přes neustále zdůrazňovanou Boží shovívavost se však hříšníkům připomínalo, že milosrdenství začíná být střídáno zlobou: „ Jak těžký, jak příkrý, jak

¹⁸³ Tamtéž, nepag.

¹⁸⁴ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

¹⁸⁵ Melissaeus, J.: *O povodni škodlivé* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1598, nepag.

¹⁸⁶ Tamtéž, nepag.

¹⁸⁷ Tamtéž, nepag.

¹⁸⁸ Tamtéž, nepag.

¹⁸⁹ Tamtéž, nepag.

veliký a hrozný jest hněv Boží proti hříchům lidským.¹⁹⁰ V rámci zmiňované zloby, s čímž souvisela i hrozba dalšího možného potrestání, museli kněží posluchačům nabídnout prostředky k ochraně. Prvotním krokem k zamezení podobného neštěstí byla nápomoc bližním a soucit: „Pohněme se my tak opravdově, nad našimi bližními, kteří tou povodní zhyňuli, i nad těmi, kteří zůstavše živi, o živnosti své přišli. Napomáhejme k tomu, aby ztopení hledání a nalezení jsouce náležitě pohřbeni byli, schuzeni pak pomoc k živnostem měli – tak osvědčujeme naši citdlnost.“¹⁹¹ Dalším opatřením bylo důsledné čtení Bible, s čímž souvisel i krok následující, a to učení se z předchozích chyb, čímž se myslí zamyšlení nad hříchy, jež povodeň způsobily, a snaha o jejich neopakování. Pouhé zamyšlení nad skutky, které vedly k pohromě, však nestačilo. Muselo totiž být doplněno o uvědomění: „Nic jiného nezbyvá než abychom beze vší zpourey a reptání z hříchů jeho velebnosti božské vini sedadouce a všemi smysly se kořice zvolali: Spravedlivý jsi, Hospodine, ve všech skutečích svých a pravý ve všech soudech tvých.“¹⁹² Nejdůležitějším opatřením však bylo zajisté pokání. Celým kázáním tak prostupuje citace z Bible, kde Bůh říká: „Nebudete li činiti pokání, všichni zahynete.“ Vzhledem k neustálému opakování této věty lze usoudit, že kněží předpokládali, že pohrůzka řečená samotným Bohem vyvolá v lidech větší potřebu dodržovat výše uvedené kroky: „Nebudete li činiti pokání, všichni spolu zahynete. Tato slova z jedné strany táhnou se na osvědčení nepohnutelné spravedlnosti božské a jsou přehroznou pohrůzkou, všelikých nejhorších pokut a trápení v tomto nynějším i budoucím životě, zajisté zahynete a to všichni spolu, jakou příčinou – nebudete li činiti pokání.“¹⁹³

3.6.2 Zemětřesení

Zemětřesení se v kázáních, podobně jako tematika povodně, vyskytovala dvojitým způsobem, a to buď jako část kázání zaměřeného na metly Boží, nebo jako reakce na soudobou pohromu.

¹⁹⁰ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

¹⁹¹ Melissaeus, J.: *O povodni škodlivé* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1598, nepag.

¹⁹² Tamtéž, nepag.

¹⁹³ Tamtéž, nepag.

Zemětřesení pak kněží pokládali jednak za „smutek Boží divný a strašlivý“, jednak jako projev božského hněvu. Odlišné emocionální stavy však plynuly, dle kněžích, z jediné příčiny, a to z lidských hříchů.¹⁹⁴

V úvodních pasážích pojednávajících o daném jevu se kromě definice zemětřesení objevovala i pojetí učenců, s nimiž kazatelé ovšem v zásadě nesouhlasili, pokud jde o vysvětlení příčin zemětřesení. Učenci totiž jako původce uváděli intenzivní větry, které svou silou a tlačáním způsobovaly zemi štěrbiny, propasti, rozsedliny apod. Kněží však dávali přednost vlastnímu vysvětlení: „Svatá pak theologia, tj. nebeské a božské pravdivé učení, nás křesťany věrné, vyučuje, že sám živý, věčný a všemohoucí Pán Bůh, svou nestihlou a nepřevyšenuou mocí (...), dokáže základy hor a země hýbati, viklati, přenášeti, vyvracovati, podvracovati i pohlcovati, a tudy a tak netoliko zuřivost hněvu svého z žirajícího spalujícího a děsitedlného, proti hříchům a nepravostem lidského pokolení, nestydatým a ohyzdným, pronášeti, ukazovati a vylévati, ale také všechny bez rozdílu světa tohoto, lidí jako mocí a násilně k svatému pokání doháněti, nekající na duši i na těle časné i věčné trestati, napravitelné, věřící a kající vysvobozovati, a tak všechny lidi, jakéhokoliv stavu, důstojenství, povolání, pohlaví, osob i věku, v bázni své svaté zdržovati ráčí.“¹⁹⁵

Na základě vyčerpávající definice se vysvětlují nejen příčiny (hříchy), ale i původce a důsledky. Zvoláním „svatá pak theologia“ a zdůrazněním její pravosti („božské pravdivé učení“) lze odvodit i záměr kazatele upozornit posluchače, že existuje jen jediný a hlavně správný pohled na věc, kterého lze dosáhnout jen prostřednictvím církve. Autor kázání svou nedůvěřivost vůči učencům poodhaluje i v průběhu kázání, kdy je řadí po bok hříšníků v části, v níž osvětluje terče této pohromy: „Lidi epikurejské, zhovadilé, lichevné a lakomé, kterýž se v Pánu Bohu, stvořiteli, vykupiteli a posvětiteli svém, a v zboží, v slávě a v štěstí časném, pomínutelném, své doufají, a blahoslavenství sobě zakládají.“¹⁹⁶ V dalších částech dochází i přímému označení těchto „neznabohů“, jmenován je např. Seneca.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

¹⁹⁵ Brunčvík, V.: *Kázání o země třesení, kteréž se stalo léta dobíhajícího 1606* [etc]. Andreas Gaudenc, Litomyšl 1607, nepag.

¹⁹⁶ Tamtéž, nepag.

¹⁹⁷ Tamtéž, nepag.

K uklidnění dochází opět pomocí pohledu do minulosti a ujištěním, že i předchozí pokolení si zaslouhovála podobný trest: „Nedomnívejme se pak křesťané, že toto zemětřesení nejprve se začalo a počalo, ale ihned tikaje od světa začínajících let a časův se dalo (...) ihned tikaje od stvoření světa a své hrozné oučinky pro hříchy lidského pokolení buď vyznamenávalo, a předcházelo, buď vylévalo (...).“¹⁹⁸ Při popisech děsivých účinků kazatelé volili raději události odehrané před naším letopočtem. Líčení těchto zkušeností bylo zaměřeno nejen na detailní popisy nešťastné události: „(...) křik a pláč, a k tomu mlha z prachův, od rámu, vápna, hlíny a mazání pocházející, že člověk člověka, ani viděti, ani mluvícího slyšeti nemohl,“¹⁹⁹ ale i na popisy změn, jež zemětřesení přineslo: „(...) zemětřesení veliké povstalo a se zbourilo, kteréž babylonské hrozně předěsilo, a proměnu v monarchii předoznámilo, a předešlo.“²⁰⁰ Aby se v posluchačích vzbudil co největší pocit strachu, využívalo se popisů zoufalých činů obětí: „Léta 352 v městě Římě veliké a neobyčejné země třesení se stalo, kteréž takový hlad následoval, že veliký počet lidu pohlaví obojího, věku pak všelijakého, dobrovolně, a chtě, do řeky Tiberis tak řečené vskákalo.“²⁰¹ Na mnohých uvedených příkladech můžeme vysvětlit i poněkud paradoxní pohled kazatelů na zemětřesení jako na projev Boží dobroty,²⁰² bylo to nejspíš učiněno chápáním zemětřesení jako jakéhosi napomenutí, varování, popřípadě odstranění nežádoucího. Příklady totiž jasně poukazují na jeden či více takových následků.

Aby se však lidé nemuseli poučovat jen z cizích příkladů, bylo využíváno i exemplárních příběhů z našeho prostředí, konkrétně z historických událostí. Nejčastěji takové události čerpali z kronik: „Tak i onano Drahomíra matka Václava svatého, u města hlavního Prahy, na Hradčanech, že se s vozem i s koňmi země pohnutím a otevřením propadli.“²⁰³

Důvody, proč se Bůh uchýloval k seslání zemětřesení, byly lidské hříchy, které překročily Bohem stanovenou míru. Jeho záměrem nebylo však jen

¹⁹⁸ Tamtéž, nepag.

¹⁹⁹ Tamtéž, nepag.

²⁰⁰ Tamtéž, nepag.

²⁰¹ Tamtéž, nepag.

²⁰² Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

²⁰³ Bruncvík, V. : *Kázání o země třesení, kteréž se stalo léta dobíhajícího 1606* [etc]. Andreas Gaudenc, Litomyšl 1607, nepag.

napomenutí, ale také pohnutky k poukázání své moci.²⁰⁴ Taková touha byla v souladu s objekty dopadu jeho trestu, tedy s těmi, kdož znevažovali Písmo. Dalšími objekty pak byli hříšníci nejrůznějšího typu: „Znáti pak máme, že na tyto lidi Pán Bůh všemohoucí země třesení posílá a dopouštětí ráčil a ráčí. Předkem na lidi nestydaté, bezbožné a nešlechtné, zvláště pak smrtelníky, cizoložníky, a sodomáře.“²⁰⁵ Aby si lidé pod takovým označením mohli představit někoho konkrétního, kazatel využil ojedinělého tahu, kdy dává přednost literárnímu dílu před exemplary uvedenými v Bibli. Pro příklad hříšného člověka si vybírá Oidipa, při krátké charakteristice jeho hříchů nezapomíná ani na uvedení zdroje (Euripides). Oidipův příklad pak charakterizuje jako jakýsi prototyp hříšného jednání a ukazuje, kam až mohou hříchy vést: „Tak i Oedipuse Král Thebanský vlastní matku Iocastam tak řečenou, pojav sobě za manželku, a potom v vztek se sám sobě oči vyloupiv, netoliko z království svého byl vyhnán, ale také hromobitím a země pohlcením od Boha trestán, sám proti sobě zjevně svůj oučinek a nešlechtnost vyznav, že jest svou nešlechtností nebe i povětří nakazil, a že vinou i příčinou jeho, mor valný, po všem království thébanském povstal.“²⁰⁶

V závěru přicházejí rady, jak zabránit podobným pohromám. Ve vybraném kázání autor opět nešetřil výtkami směřovanými na učence, jejichž rady přestěhování do dolin Bruncvík zapovídá. Nejúčinnějším prostředkem bylo dle něj obrácení se k Bohu, kterého můžeme za pomoci důsledného pokání a modliteb odvrátit od záměru seslání pohromy. Pouhé vyjmenování prostředků však nemuselo být věrohodné, proto k nim autor neopomněl připojit i zmínky o úspěchu takového jednání z minulosti. Dobře myšlené rady však nemusely být vždy ze strany posluchačů brány vážně, proto kazatelé spoléhali na tvrdší metody: „Neposkvřňujte se těmi věcmi, kterýmž poskvřnění jsou všickni pohané, kteréž vyhladím před tváří vaší, a jimižto poskvřněna jest země, a já pomstím nad jejich mrzutými, a vyvržet je země z tebe, protože hleďte aťby i vás země nevyvrhla, kdybyste takové mrzuté, a ohavné, věci činili.“²⁰⁷ Takovou pasáž posluchači nebrali jen jako radu, ale spíše jako nařízení či pohružku. Ač kazatelé dbali na důsledné označování pasáží

²⁰⁴ Žalanský, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

²⁰⁵ Bruncvík, V.: *Kázání o země třesení, kteréž se stalo léta dobihajícího 1606* [etc]. Andreas Gaudenc, Litomyšl 1607, nepag.

²⁰⁶ Tamtéž, nepag.

²⁰⁷ Tamtéž, nepag.

čerpaných z Bible, tato část zůstává neoznačena, můžeme tedy předpokládat, že expresivní doporučení pochází z mysli samotného kazatele, který chtěl prisouzením slov Bohu dosáhnout větší naléhavosti.

3.7 Komety

Výskyt nebeských úkazů, jako je zatmění Slunce, Měsíce či zjevení komety, evokoval v kněžích pocit seslání znamení od samotného Boha. Prostřednictvím těchto signálů měl pak Bůh varovat lidské pokolení a poukazovat na neštěstí, jež budou následovat: „(...) se budou v nich ukazovati zázrakové a znamení strašlivá na obloze nebeské a že to znamení bude Bůh proto ukazovati, aby hněv jeho známý býti mohl proti hříchům a nepravostem, kteréž jsou se v tom posledním věku rozmoci měly, též i proto, aby oznamovaly o nastávajících metlách a pokutách, o soužení a davu lidí přetěžkém, kteréžto věci za příčinami takových hříchův na tento svět přijítí mají, ano také aby osvědčovali jistou pravdu a přítomnost blízkou soudu posledního.“²⁰⁸

Nejčastějším poslem špatných zpráv byla však kometa: „Žádná se neukázala kométa, která by zlé věci sebou nepřinášela.“²⁰⁹ Na základě takové vlastnosti, již jí kazatelé prisuzovali, vyvolalo každé zjevení komety v lidech pocity strachu a úzkosti, které byly mnohdy násobeny i vnější podobou úkazu, jež vedla kazatele ke specifickým pojmenováním: „trojocasatá kométa“, „kométa se zvláštním bičíkem“²¹⁰, „kométa ve tvaru děsného meče“²¹¹ apod.

Kazatelé i v tomto případě poukazovali na jediného možného původce zjevení komet, kterým byl dle nich Bůh, a vyvraceli tak různé učené teorie, které přičítaly jejich výskyt mechanismům přírody. Takové učení pak kazatelé hodnotili jako rouhavé a bezbožné a posluchače přesvědčovali o jeho nepravdivosti: „Poněvadž některých učení jest pyšné, skrze něž své vlastní pochvaly a slávy vyhledávají, a ne prospěchu posluchačů u svých. Jiných pak učení jest bludné a odporné pravidlu víry křesťanské. Některých pak jest rouhavé proti Kristu, jeho cti,

²⁰⁸ Šubar, V.: *Kázání o hrozném Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²⁰⁹ Basilius, D.: *Soud hvězdářský přirozený* [etc]. Jan Stříbrský, Praha 1618, nepag.

²¹⁰ Šubar, V.: *Kázání o hrozném Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²¹¹ Brunčvík, Z.: *Limodis Epidemtica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606, nepag.

slávě a svatosvatému ouřadu.²¹² Tímto postojem se snažili posluchače jednak varovat před „bludnými“ pojednáními, jednak docházelo k upevnění pozic. V oběhu se nicméně vyskytovala i pojednání, jež byla v souladu s církevním přesvědčením, tedy že: „(...) kométa jest znamením jistého hněvu a pokut Božích, které původem hřícha na všechny se uvalují.“²¹³ Tento fakt byl však zřejmě zapříčiněn tím, že autoři takových spisů byli samotní kněží nebo alespoň podporovatelé církve, kteří se tímto krokem snažili dokázat svou konkurenceschopnost vůči učeneckým pojednáním.

Bůh měl k seslání komety hned několik důvodů, hlavní důvod kněží spatřovali v neúnosném počtu hříchů, jež se ve světě vyskytovaly: „Bůh náš všemohoucí (kterýž nechce smrti a zahynutí hříšných, ale aby se obrátili k němu, a živí byli) podle svého svatého slova, také i mnohými a rozličnými znameními a zázraky na nebi i na zemi, nás lidi napořád všechny ku pokání svatému ráčí napomínati, a před nastávajícími pokutami výstrahu dávatí.“²¹⁴ Pocity, které hříšný svět v Bohu vyvolával, popisovali kazatelé různým způsobem. Někteří volili zdůraznění hněvu, který je zapotřebí rychle uklidnit. Touto metodou se nejspíše strach v posluchačích vyvolával nejsnadněji: „Znamení hrozných věcí, kteréž Bůh v hněvu svém na tento svět pro jeho zlosti připravil a vložil, kterýmžto znamením jak bezbožným hrozný a k svatému pokání napomíná, tak pobožných potěšuje a v pobožnosti utvrzuje.“²¹⁵ Druhou volbou, jak přesvědčit posluchače o nutnosti vedení bezhříšného života a o potřebě pokání, bylo kladení důrazu nikoliv na Boží hněv, ale na zklamání, jež v Bohu svým jednáním hříšníci vyvolávali: „Nemalíž Bůh nyní mnohem více proč naříkati na tento svět, jakož pak i naříká, stěžuje sobě do všech lidí pro jich velikou rozpustilost, volajije, křičíc skrze slovo své svaté, skrz tuto kométu, skrz jiná znamení mnohá, zda by se kdo obrátil a polepšil.“²¹⁶ Taková metoda nemusela být na první pohled tak úspěšná jako v případě zdůraznění hněvu, nicméně poukázáním na lítost a doufajícího Boha v lidech vyvolal jednak pocity viny, jednak pocity úzkosti. Mezi další prostředky k podněcování lidského strachu a nejistoty patřilo zmiňování o vyčerpání božské trpělivosti, zdůrazňování enormní zkaženosti života a jeho přirovnání k dobám Noema: „Ale i my lidé je jak spatřiti

²¹² Šubar, V.: *Kázání o hrozné Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²¹³ Basilius, D. : *Soud hvězdářský přirozený* [etc]. Jan Stříbrský, Praha 1618, nepag.

²¹⁴ Mošovský, T. J.: *Stella nova & Cometae* [etc]. 1607, nepag..

²¹⁵ Šubar, V.: *Kázání o hrozné Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²¹⁶ Tamtéž, nepag.

a poznati můžeme, že jsou již vlastně toto dnové ti a časové poslední, kteréž Pán Kristus míniti ráčil, když tyto řeči mluvil: Rozmnožena bude nepravost, ustydne láska v mnohých (...).²¹⁷ Vzhledem k tomu, že věřící byli detailně seznámeni s účinky světové potopy, při níž zahynuli všichni lidé kromě osmi vyvolených, lze předpokládat, že zvolené přirovnání bylo nejlepší možnou volbou při podněcování strachu.

Mezi nejčastější hříchy, které měly být potrestány a jejichž příchozí trest byl oznamován pomocí komet, patřilo cizoložství, tyranství, smilnění, rouhání, bezbožnost, holdování alkoholu, lakota, pýcha atd. Bůh musel tato selhání trestat sám, ačkoli by se jimi, alespoň dle kazatelů, měli zabývat vrchní představitelé města, popř. státu. Kazatelé však vůči těmto osobám směřovali výtku, ve které naráželi na skutečnost, že zloděj nemůže potrestat zloděje a že benevolence ze strany vrchních představitelů plynula z jejich vlastního podílu na těchto hříších. Všechny hříchy ve spojení tvořily zásadní změnu Božího záměru, jakou cestou by se lidé měli v pozemském světě vydávat. Osoby takto hřešící si tak vysloužili přirovnání k pastýřům, již dopustili rozpuštění stáda.²¹⁸

Kromě záměru potrestat svět za hříšnost kazatelé uváděli i jiné důvody, kvůli nimž se nebeský úkaz objevoval. Uvádí, že to nebyl jen hněv a lítost nad zkažeností lidského pokolení, ale sesláním znamení jako předzvěsti budoucích metel plynulo i z jeho dobroty a lásky. Kazatelé se shodují v tom, že takové znamení nemuselo být vůbec ukázáno a že bylo jen projevem dobré vůle Boha.²¹⁹ V těchto promluvách, které mnohdy následovaly po pasážích o rozhněvaném Bohu, nacházeli lidé útěchu a jiskru naděje.

Pro ucelení představ, jaké může mít kometa následky, se jako v ostatních kázáních s tematikou pohrom využívalo exkursů do minulosti. Nejčastěji s sebou komety, dle historických podkladů, z nichž kněží čerpali, přinášely mor a válku: „(...) nová a neobyčejná kométa v způsob biče paprskující předešla na obrazu nebeském (...) a s bičkem zvláštním tuto Českou zem švihati měl. Což sem skutku stalo, Bůh nás v morním svém zašijkování drobnou chvíli míti ráčil (...).²²⁰ Jindy byly zase předzvěsti hladu a neúrody: „Za času pak Jana krále Českého slepého, léta

²¹⁷ Tamtéž, nepag.

²¹⁸ Tamtéž, nepag.

²¹⁹ Tamtéž, nepag.

²²⁰ Brunčvík, Z.: *Limodis Epidemtica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606, nepag.

1337, hned dvě kométy se ukazovaly, a brzy za nimi přiletěli kobylinky, a požraly všecko co posedly, stromoví, chrástinu, obilí, trávu, a tak znamenitou škodu v Čechách učinily.²²¹

Po seznámení posluchačů s účinky a následky komety následovaly doporučení a rady, jak se podobnému údělu vyhnout. V první řadě se uvádělo, aby taková znamení nikterak nezlehčovali a plně si uvědomovali jejich význam: „Kdyžby se cokoli takového zázračného od Boha ukázalo, aby svých hlav pozdvíhovali, totiž, aby sobě toho v posměch nebrali, a za malou věc nevykládali, ale za skutek Boží to měli, a k srdci svému opravdově připouštěli, příčiny těch zázrakův uvažovali, k Bohu se obraceli, s ním se smířili, víry a pobožnosti plni jsouce, k příchoda syna jeho se strojili a hotovili.“²²² Pro podepření zásadní úlohy brát tato znamení vážně použili kazatelé opět příkladů z minulosti, které deklarovaly, co vše může nedůvěřivost a zlehčování dopustit. Na základě předchozích pojednání této práce můžeme zhodnotit lid jeruzalémský jako doslova odstrašující příklad a není tedy divu, že jeho pochybení popisují kazatelé i v rámci nedůvěřivosti a zlehčování Božích znamení. Tímto postojem uvedli svůj lid ke zkáze, neboť zavržením varovných signálů, nestačili zareagovat pokáním, a neexistovala tak šance na vysvobození.²²³ Aby byla vážnost komet podepřena, nestačilo jen upozornění na nezlehčování situace, ale lidem se dokonce doporučovalo pociťovat strach. Nelze však takový pocit vázat k samotné kometě, nýbrž k Bohu: „Poznáme po nich jistý hněv Boží, na nás všechny a jednoho každého býti vzbuzený, a toho se opravdu strachujeme, a aby se nás nedotekl, v skutku o to usilujeme, nebo ten hněv Boží má těžké skutky a hrozné metly, kteréž sobě na nás připravil (...).“²²⁴

Aby kometa neplnila úlohu předzvěsti následujících pohrom, bylo nutné okamžitě reagovat důsledným pokáním, které zahrnovalo i přiznání viny a lítost takovou „(...) abychom srdce naše roztrhli.“²²⁵ V neposlední řadě bylo připomenuto, že je na místě s hříchy, jež byly důvodem ohrožení, skoncovat.²²⁶

²²¹ Šubar, V.: *Kázání o hrozné Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²²² Tamtéž, nepag.

²²³ Tamtéž, nepag.

²²⁴ Tamtéž, nepag.

²²⁵ Tamtéž, nepag.

²²⁶ Tamtéž, nepag.

Prvořadým úkolem kázání, v nichž se vyskytovala tematika komet, bylo tedy vyvolání pocitu strachu, ohrožení a nejistoty budoucnosti. Ač byly komety charakterizovány jen jako „posel špatných zpráv“, jejich důsledky uváděné kazateli nabíraly však daleko nebezpečnějšího rázu než třeba války. Vážnost postavení takového nebeského úkazu navíc kazatelé zdůrazňovali expresivními pohrůzkami, jež se týkaly brzkého konce světa. Jelikož se však v každém kázání vyskytovala zmínka o neskonalé božské shovívavosti a dobrotě, i v tomto případě křesali kazatelé jiskru naděje prohlášením, že Bůh svět zatratit nechce: „Máme se také varovati zoufalství takového, abychom se nedomnívali, že již Pán Bůh konečně beze všech vejminek nás zahladiti umínil beze všeho milosrdenství, neddaje nic na naše pokání. Ale máme se těšiti jeho velikému milosrdenství, kteréž ještě panuje nad námi, a chce nám dobře učiniti, obrátíme li se k němu. Protož nás k sobě volá a ponouká Slovem svým, i takovými zázraky.“²²⁷ Zmíněné prohlášení nadějně budoucnosti je však omezeno podmínkami, jež museli lidé splnit, tedy pokáním a dalšími radami.²²⁸

3.8 Konec světa

Ačkoli se období renesance a humanismu vyznačovalo pozitivní energií, již zapříčinilo vědomí poznatelnosti světa, přesto se v kázáních pozdního humanismu vyskytují pesimistické rysy, což ostatně deklarují i na předchozích částech dané práce. Přestože předchozí kapitoly pojednávající o Božích metlách a dalších neštěstích, kterýmž musel soudobý člověk čelit, obsahovaly řadu zmínek o tom, jakým způsobem vyvolávaly v posluchačích pocit strachu, tato podkapitola se bude věnovat pomyslnému vrcholu strastiplné pyramidy, a to konci světa.

Zmínky o konci světa procházejí napříč vybranými kázáními, někteří kazatelé na něj upozorňovali jen prostřednictvím drobných náznaků („v těchto posledních časech“, „poslední dny“ apod.), jiní se na tuto problematiku zaměřovali více, častokrát jí bylo věnováno prakticky celé kázání.

Kazatelé využívající motivů soudného dne se prakticky shodovali na nemožnosti přesného určení soudného dne, což potvrzuje historickou událost z roku 1516, kdy Lateránský koncil nařídil kazatelům veřejně nedatovat konec světa.²²⁹

²²⁷ Tamtéž, nepag.

²²⁸ Viz výše.

²²⁹ Viz podkapitola 1.3 *Strach z konce světa*

Proto se o přesné dataci tohoto dne mluvilo spíše neurčitě: „Ve dny poslední, v časy poslední, při skonání světa, při skončení věku (...),“²³⁰ jindy se někteří kazatelé snažili v lidech vzbudit dojem, že tento den již pomyslně klepe na dveře: „(...) již ten soud nedaleko jest a v jistotě brzy přijde.“²³¹ Pod nepřesným určením „brzy“ si mohli posluchači představit ledacos, tudíž se dosáhlo účinku stálé nejistoty a neustálého pocitu ohrožení. Někteří kazatelé se přesto pokusili o přesnější vymezení časového údobí konce světa: „Ačkoliv o jistém času soudu nic vědět nemůžeme, někteří však píší, že se z jara stane. Jako prý z jara svět stvořen byl, z jara potopa nastala, a svět první zkažen.“²³² Přestože lze z výpovědi jasně vysledovat pochybnosti kazatele o tomto určení („prý“), vyřčení určitějšího zaměření mohlo způsobit, že s příchodem každého jara pocit ohrožení stoupal.

Argumentace pro nemožnost časového zařazení soudného dne byla následující: „Zná Bůh srdce naše, zná také i to, že my, kdybychom jistý termín věděli, nikdy bychom za času pokání nečinili, ale vždy jen odkládali.“²³³ Vzhledem k tomu, že toto vysvětlení podával Bůh, sic prostřednictvím kazatelů, lze předpokládat, že mělo trvalou platnost. Slova navíc nepřimo vedla osoby k pokání, neboť z vysvětlení lze cítit malou kapku naděje, mohli tedy předpokládat, že situaci ještě stačí zvrátit.

Určení přesného místa, kde soud vypukne, bylo stejně zdrženlivé jako u času: „(...) střídmí při této otázce býti máme.“²³⁴ Jasně však bylo, že Bůh bude stát na straně soudce, zatímco celé lidské pokolení na straně obviněných, a přestože bude v onu chvíli svět sužován, Boží vystoupení proběhne honosným způsobem: „Přijde v povětří na obloze, ne v chudobě a bídě, ale v slávě a, kteréž nestihlé velebnosti a slávy.“²³⁵ Vzhledem k očekávanému stavu světa ve chvíli soudného dne (bída, trápení), předpokládané Boží vystoupení mělo svou okázalostí působit jako kontrast zkaženého světa.

K pevnému přesvědčení kazatelů o nastávajícím konci světa přispělo přesvědčení o zkaženém a hříšném světě, který svým jednáním připomíná svět

²³⁰ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615, s. 77.

²³¹ Tamtéž, 83.

²³² Tamtéž, s. 86.

²³³ Tamtéž, s. 87.

²³⁴ Tamtéž, s. 73.

²³⁵ Tamtéž, s. 33.

v dobách Noema. Neřesti těchto starých časů Bůh potrestal potopou, tudíž nejspíš očekávali podobný, ne-li horší scénář pro dobu vlastní. „Když Bůh všem lidem dá znáti Antikrista a ohavnosti nebo tehdy svět vydá se v nejhroznější rozpustilosti, hříchy a nepravosti, v takovou bezpečnost a bezbožnost jako, jakoby žádného Boha v nebi a žádného člověka v pekle nebylo. My ubozí nešťastní lidé, že jsme se těch časů dočkali, jako onano potopa za dnův Noe, se rozvodnila (...).“²³⁶

Podobnost jednání lidí spatřují nejen ve srovnání s dobou před potopou, ale také se zkázou Jeruzaléma: „Nevíme čeho by se k našim bídám nedostávalo, kromě jen toho, aby nás to, co jest Jeruzalémské potkalo, též se dotklo.“²³⁷ Takové přirovnání vzniká na základě zhodnocení společnosti, což vyústí v jasnou prognózu, tedy konec světa: „Dnové naši, jacíkoliv jsou nemnozí však zlí. A to proto: spatřujících let těchto našich mnohé a těžké případnosti, z dopuštění Božího, žalostivá zarmoucení a zábavy lidu, vidíme zlá léta, truchlivé časy, a uznáváme převrácenost, zlobivost i marnost neupřímného, nezdařilého a v bezbožnosti zatvrzeného světa, poněvadž končiny jeho k posledku na nás připadly, a ze všech stran sevřeli.“²³⁸ Touto prognózou nešťastných let však kazatel poukazuje na nezbytnou nutnost k úniku zatracení, a to na uvědomění si viny. Podobně to vidí i jiní kazatelé, ačkoli ve svých textech dávali mnohdy přednost expresivnějšímu vyjádření: „Jest toto veliká potřeba, abychom procítili a žalovali a naříkali na velikou tupost, drzost a bezpečnost naši.“²³⁹

Kromě podobenství s již dříve potrestaným lidem však existovaly i další předzvěsti, jež by měly lidi upozornit na blížící se soudný den. Žalanský je dělí do tří typů: církevní, zemská a nebeská. Církevní znamení se dotýkala zejména zjevení Antikrista a jeho odhalení Bohem na soudný den.²⁴⁰ Dohady kolem otázek, zda již je na světě či zda se teprve zjeví, se točily napříč křesťanským světem, a někteří protestanté se například netajili tím, že za Antikrista považovali samotného

²³⁶ Lomnický, Š.: *O Jitčíně, aneb o převelmi smutné a žalostivé příhodě* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

²³⁷ Videnman, V.: *Kázání s napomenutím* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1607, nepag.

²³⁸ Tamtéž, nepag.

²³⁹ Žalanský, H.: *Historia o hrozně a strašlivě zkáze a nejžalostivějším vyvrácení někdy nejslavnějšího a nejsvětějšího města Jeruzaléma a chrámu* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1617(?), nepag.

²⁴⁰ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615, s. 95.

papeže.²⁴¹ Papež byl bráněn katolíky, kteří na jeho obranu sepisovala i kázání, která tato nařčení vyvracela.²⁴²

Zemská znamení spočívala jednak v metlách Božích²⁴³ (mor, války, hlad, povodně, zemětřesení ad.), jednak v hříšném chování lidí. Udeření jakékoliv metly bylo mnoha kazateli chápáno nejen jako trest Boží, ale i jako předzvěst konce světa: „Pro hříchy naše, pro mnohé, kteří se rozmnožují a rozhojňují, neřády naše, již opravdové hněv Boží hoří, jedna bída druhou honí, a že rány a metly Boží, těžší a ta osudné léta vlasti milé nastávají.“²⁴⁴ Kazatelé zdůrazňovali, že i přes stále častější výskyt Božích metel pořád nedocházelo k napravení, i když bývali věřící seznámeni s jejich významem: „(...) však toho pociťujíc, žádný z nás nelituje ani neželí.“²⁴⁵ Hříšné chování lidského pokolení bylo další předzvěstí blížícího se konce světa, řadily se sem tehdy obecně negativní vzorce chování jako cizoložství, lhaní, tyranství, pýcha, obžerství, opilství, bezbožnost atd. Na základě gradace negativních vzorců chování kazatelé seznamovali posluchače s nevyhnutelným potrestáním: „Patřičná mnohé a veliké neřesti, kteréž se nás takměř všeho, ve všelikém stavu a pokolení dotýkají, nemohu než velice se diviti, a na své mysli vtisknouti, a v srdci rozjímati, co chce budoucího nás lidi potkati. Nyní zahynula láska, věrnost, pokora, tichost: a nastala nesvornost, ošemetnost a pejcha.“²⁴⁶

Nebeská znamení blížícího se konce světa zahrnovala nejrůznější nebeské úkazy, např. zatmění Slunce, Měsíce či výskyt komet: „Posledních těchto dnech, že se budou v nich ukazovati zázrakové a znamení strašlivá na obloze nebeské, a že to znamení bude Bůh proto ukazovati, aby hněv jeho známý býti mohl proti hříchům a nepravostem, kteréž jsou se v tom posledním věku rozmoci měly, též i proto, aby oznamovaly o nastávajících metlách a pokutách, o soužení a davu lidí přetěžkém,

²⁴¹ Viz podkapitola 1.3 Strach z konce světa

²⁴² Např. Scherer, G.: *Zpráva jistá o Antikristu, kdy a odkud přijíti má* [etc]. Přel. B. Flaxius. Ondřej Gaudenc, Litomyšl 1589.

²⁴³ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšperga, Nové město Pražské 1615, s. 95.

²⁴⁴ Žalanský, H.: *Historia o hrozně a strašlivě zkáze a nejžalostivějším vyvrácení někdy nejslavnějšího a nejsvětějšího města Jeruzaléma a chrámu* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1617(?), nepag.

²⁴⁵ Videnman, V.: *Kázání s napomenutím* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1607, nepag.

²⁴⁶ Tamtéž, nepag.

kterézto věci za příčinami takových hříchův na tento svět přijítí mají, ano také aby osvědčovali jistou pravdu a přítomnost blízkou soudu posledního.²⁴⁷

Kazatelé o příchodu světa vesměs nepochybovali: „Že soud ten v skutku držán bude, důvod toho jest mocná spravedlivost Boží. Boží spravedlnost tomu pak chce.“²⁴⁸ Nepochybovali o něm zejména na základě hojného výskytu znamení, jimi považovaných za zásadní, ale také na základě spojování těchto znamení s proroctvími uvedenými v Bibli. Konstatování o blížícím se konci světa byla doplňována nejen o prostředky, jež v posluchačích musely zákonitě vyvolat pocit lítosti a viny, ale i prostředky, pomocí nichž se podněcoval strach. Takového účinku nejlépe dosáhly pasáže, jež popisovaly možné podoby konce světa: „A jako člověk, když umřítí má, roznemůže se, přijde naň hlíza, neb jiná nemoc těžká, vine se, křičí, krčí, oči vyvrací, a ty všecky věci sou znamení blízké smrti, tak před dnem posledním jim svět znemocní, a všecky věci na nebi, na vodách, na zemi, budou se krčiti, chvítí, stonati a k pádu chejliti.“²⁴⁹ Jejich přesvědčenost o proběhnutí soudného dne se projevovala i v pasážích, v nichž za všechny přiznávali nevyhnutelné: „Tak daleko jsme my již přišli a toho dovedlí, v těchto našich posledních a velmi nebezpečných časech, že vidíme, aneb mnohem víc rukama hmatáme a cejtíme, že se svět na ten nejvyšší stupeň hříchův a nepravostí vedral.“²⁵⁰ Ač dávali někteří kazatelé lidem naději pomocí neurčité datace, která společně s radami o pokání mohla působit jako poslední záchrana, jiní považovali Boží hněv za nezastavitelný: „Jak těžký, jak příkrý, jak veliký a hrozný jest hněv Boží proti hříchům lidským (...).“²⁵¹ Takový hněv pak dle kazatelů nešlo obměkčit ani modlitbami, ani pokáním, ani sliby. Konec světa byl nevyhnutelný: „Neníližto hrozná věc, že v tomto nynějším nebezpečství a nepokoji ten hovadný lid

²⁴⁷ Šubar, V.: *Kázání o hrozné Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²⁴⁸ Žalanský, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615, s. 11.

²⁴⁹ Tamtéž, 83.

²⁵⁰ Šubar, V.: *Kázání o hrozné Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Awentýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578, nepag.

²⁵¹ Žalanský, H.: *Historia o hrozné a strašlivé zkáze a nejžalostivějším vyvrácení někdy nejslavnějšího a nejsvětějšího města Jeruzaléma a chrámu* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1617(?), nepag.

nemůžeme jen k modlení skroušenému, za odvrácení hněvu Božího, ani dobrými, ani zlými slovy, přivést a přinutit, v této nynější potřebě a nebezpečství.²⁵²

²⁵² LOMNICKÝ, Š.: *O Jitčíně, aneb o převelmi smutné a žalostivé příhodě* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1620, nepag.

Závěr

Předmětem naší práce byly vybrané kazatelské texty spadající do předbělohorské homiletiky v období vymezeném lety 1550–1620. Pro potřeby analýzy jsme využili celkem třiceti šesti textů, jež pro zařazení do práce byly vhodné nejen odpovídající dobou vzniku, ale též příslušnou tematikou, kterou jsme se rozhodli sledovat. Naše práce se metodologicky pohybuje na rozhraní přístupu historického a literárněhistorického. Domníváme se však, že u starších literárních památek je takový přístup funkční a přináší zajímavé výsledky.

Cílem práce bylo zmapovat způsoby, jakými se v textech předbělohorských kazatelů tematizovaly různé podoby strachu a úzkosti. Prováděná analýza sledovala vybrané texty a charakterizovala způsoby, postupy i prostředky využití tematiky strachu. Vybrané motivy evokující strach jsme rozdělili do osmi podkapitol - válka, hlad, mor, nemoc, smrt, přírodní katastrofy, komety a konec světa. U každé problematiky jsme pak sledovali zvolený způsob zobrazení daného tématu, ale rovněž jsme se zaměřili na to, jakým způsobem se v daných textech odrážely strach a úzkost obecně

Brzy jsme byli při analýze jednotlivých děl konfrontováni s faktem, že vzhledem k tomu, že se jednalo o texty homiletické, u nichž je klíčová persvazivní funkce, bylo zjevné, že prvořadým úkolem jejich autorů bylo ztvárnit příčiny strachu a úzkosti v takové podobě, aby co nejvíce tyto emoce v posluchačích (čtenářích) vyvolávaly. Nemohli jsme tuto skutečnost eliminovat, neboť byla dosti zásadní, a akceptovali jsme tedy, že de facto přistupujeme k textům nejen z hlediska jejich obsahu, ale i z hlediska jejich funkce, v tomto případě z hlediska recepčního.

Vybrané motivy, které jsme analyzovali, se vyznačovaly značnou mírou shodnosti, jednalo se vlastně o varianty téhož námětu, neboť byly beze zbytku vnímány jako Boží tresty, jež plynuly z hříšného stavu světa. Tomuto pojetí se vymykala pouze smrt, kterou kazatelé označovali jakožto přirozenou součást života, jíž se není třeba obávat, nicméně její přítomnost ve světě rovněž plynula z Božího hněvu, jenž je uvalen na lidstvo na základě prvotního hříchu. Rovněž nebeská znamení, v nichž hrály dominantní roli komety, nebyly vysloveně pojímány jako „Boží metly“, neboť jejich úloha spočívala v poselství a předzvěsti příchozích neblahých událostí.

V rámci popisu motivů kazatelé dodržovali převážně podobné postupy, v nichž nechybělo vysvětlení jevu, objasnění a zdůvodnění jeho výskytu, příklady z minulosti, exempla čerpaná především z Bible, výklad o účincích a rady, jak výskytu neblahého jevu předejít. Téměř všechny části uvedeného konceptu bez ohledu na vybraný motiv využívaly totožných prostředků. Při vysvětlení jevů nechybělo zdůraznění církevního objasnění jakožto jediného a pravdivého (často v explicitně vyjádřeném kontrastu se snahou učenců o vysvětlení přirozené). Zdůvodnění výskytu bylo takřka vždy stavěno na skutečnosti, že Bůh varuje, trestá a napravuje hříšníky, mezi něž se musel recipient vždy počítat, neboť bez hříchu není nikdo. Při exkurzech do minulosti, jež měly často exemplární funkci, kazatelé využívali shodných námětů; jako nejpopulárnější se jevil motiv zkázy města Jeruzaléma a starozákonní příběh o potopě. Výklad o účincích „Božích metel“ byl pojat často poměrně expresivně s evidentním záměrem nejen posluchače zaujmout, ale zároveň je vyděsit. Závěrečná doporučení věřícím ze strany kazatelů pak zahrnovala pokání, modlitbu, uvědomění si vlastní hříšnosti, skoncování s hříšným životem, smíření se s trestem.

Strach se prolínal napříč celým kázáním, využíváno bylo jednak rétorických prostředků pro jeho umělé vyvolání (pohrůžky, expresivita, opakování), jednak vyplýval z obsahu samotného (popisy válečných hrůz, následků moru apod.). Ač vyvolává pojem strachu negativní konotace, přesto byl kazateli žádaným projevem ze strany posluchačů, neboť spolu s ním přicházel i respekt (vůči Bohu), jenž se jevil jako nezbytný pro záchranu. Kázání vyvolávala v neposlední řadě vedle strachu také pocit viny, jehož bylo zapotřebí pro uvědomění si spravedlnosti Božího trestu a jeho následného přijetí. Kazatelé hlásající tyto skutečnosti mnohdy nestáli na druhé straně barikády, ale ve svých promluvách často připomínali fakt, že i oni jsou součástí hříšného lidu. Dokazovali to nejen promluvami v první osobě množného čísla, ale dokonce i prozrazením vlastních zkušeností, jež někdy zahrnovaly i příklad kněžského selhání.

Pokud jde o stylovou stránku homilií, předbělohorští kazatelé při zpracování námi zkoumaných témat v mnohých směrech předjímají barokní homiletiku, zejména expresivitou a užitím řady rétorických prostředků pro zesílení účinku na posluchače. Ve vybraných textech jsme svědky snahy o estetickou působivost, o využití literárních prostředků (přirovnání, metafory, symbolika apod.), které jsou rovněž ve

zvýšené míře charakteristické pro barokní homiletiku. Můžeme tedy sledovat pozvolný vývoj kazatelských textů směrem k nastupujícímu baroku, a doložit tak, že Bílá hora neznamena v literatuře prudký zlom (jak se někdy mechanicky předpokládá), ale že se barokní estetika projevovala v písemných památkách již v dřívějším období. Zhodnotíme-li závěrem zkoumané texty, jsou dokladem jednak vysoké úrovně předbělohorské literatury, jednak prostřednictvím úzkého spojení s životní praxí tehdejších lidí umožňují vytvářet plastičtější obraz o jejich každodennosti.

Anotace

Příjmení a jméno autora: Oravcová Sandra

Název katedry a fakulty: Katedra bohemistiky Filozofické fakulty, Univerzita Palackého v Olomouci

Název diplomové práce: Strach a úzkost v předbělohorské homiletice

Vedoucí diplomové práce: Mgr. Jana Kolářová, Ph.D.

Počet znaků: 120 824

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 58

Klíčová slova: strach, úzkost, homiletika, válka, mor, nemoc, smrt, přírodní katastrofy, konec světa, komety.

Anotace:

Cílem práce je analýza kazatelských textů předbělohorského období (1550-1620). Hlavní důraz je položen na charakteristiku tematiky strachu vybraných textů. Teoretická část práce se věnuje obecnému definováním homiletiky jako literárního žánru, vymezení homiletiky ve stanoveném období, obecnému využití tematiky spojené se strachem a historickým popisům strachu či úzkosti dobových obyvatel. Praktická část sleduje tematiku vybraných motivů (válka, hlad, mor, nemoc, smrt, přírodní katastrofy, komety, konec světa) v kazatelských textech, v nichž sledujeme nejen způsob jejich užití, ale i celkové vypořádání se s danou tematikou. Stěžejním úkolem praktické části je však popsat, jakým způsobem se ve vybraných kazatelských textech odrážely strach a úzkost.

Resumé

The aim of this thesis is to describe the ways how different forms of fear and anxiety appear in the pieces of humanistic preachers. The analysis of this paper is performed on the selected sermons which are connected with divergent forms of fear.

The theoretical part is divided into two chapters. The first chapter introduces the concept of historical perception of fear. The second chapter is devoted to describing homiletics as a literature genre. Moreover, it also deals with the characteristic of homiletics in the given period.

To better understand the principles of the art of preachers of this period, we introduce the theoretical guides regarding this period. Last but not least, it also focuses on the subject of fear and anxiety in the sermons of this epoch.

To take the practical part into consideration, my own analyses of texts are introduced. The analyses focus on the chosen texts and define several ways, procedures of use of subject of fear. Regarding the themes evoking fear, they are divided into eight subchapters-war, hunger, plague, illness, death, natural disasters, comets and end of the world. Taking each subsection into account, we describe the ways how fear and anxiety are reflected in the chosen texts.

Focusing on the description of the themes, the preachers followed similar procedures where it is possible to find the explanation of the phenomenon and giving the reasons for its occurrence. It would be useful to mention the examples taken from Bible, the interpretation of effects and several pieces of advice how to prevent the inauspicious phenomenon. Furthermore, it is worth telling that almost all parts of this concept use the same procedures. When talking about the explanation of the phenomena, we can also notice the ecclesiastical clarification as the only one. During the excursus into the past, they tended to use the same themes. The aim of the interpretation of consequences is not only to attract the listeners, but to scare them as well. The recommendations provided by the preachers included repentance, prayer, ending with a sinful life, reconciliation with the punishment.

It is possible to find fear through the whole sermon. Both the feeling of fear and the feeling of guilt are reflected in sermons. These feelings are needed for realising the justice of God's punishment and its acceptance.

When creating these themes, the humanistic prayers anticipate the Baroque homiletics (expressivity, references to God's wrath, emphasis on the need for repentance). In the selected texts, it is easy to find several aesthetic efforts for understanding the texts consisting in comparison, imagination and linguistic means typical for the Baroque homiletics. It is one of the proofs talking about the fact that the basics of the baroque way of understanding homiletics appeared before the period of the White Mountain as well. Based on the findings and the overall reading of texts, there is no doubt that the literary value of this works is undeniable.

Seznam literatury

PRAMENY:

BAKOVSKÝ, J.: *Sedlák povycvičený Rozmlouvání s doktorem lékařským moru* [etc].

J. Černý, Staré město Pražské 1582.

BASILIIUS, D. : *Soud hvězdářský přirozený* [etc]. Jan Stříbrský, Praha 1618.

BRUNCVÍK, Z.: *Limodis Epidemtica* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1606.

BRUNCVÍK, V. : *Kázání o země třesení, kteréž se stalo léta dobíhajícího 1606* [etc]. Andreas Gaudenc, Litomyšl 1607.

BRUNCVÍK, Z.: *Zrcadlo přehrozné, děsytedlné a všemu světu od Boha před oči vystavené* [etc]. Impresse Šumanská, Staré město Pražské 1610.

BRUNCVÍK, Z.: *Kázání o pravém a jediném očištcí křesťanském* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1613.

CAMPANUS, M.: *Patero kázání o nemoci, krátkosti, mdlobě, života i smrti všeho lidského pokolení* [etc]. Daniel Karel z Karlspergka, Nové město Pražské 1616.

CAMPANUS, J.: *Kázání strašlivé o zkáze žalostivé zemského ráje a koruny všeho světa města Jeruzaléma* [etc]. Jan Stříbrský, Staré město Pražské 1617.

HESS, E. F.: *Flagellum iudaeorum. Bič židovský* [etc]. Přel. M. Carchesius. Staré město Pražské 1604.

HOFFMAN, M.: *Troje kázání ku vejstraze všem věrným křesťanům o třech nejhlavnějších hříších* [etc]. Přel. J. Flaxius. Daniel Karel z Karlspergka, Praha 1618.

HOŘOVSKÝ, R.: *O hladu pokutě Boží hrozné kázání* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1616.

JAKEŠ, V.: *Kázání troje léta šestnáctistého osmého činěné* [etc]. Pavel Sessius, Staré město Pražské 1608.

JAKEŠ, V.: *Kázání při prvotínách nového služebníka církevního* [etc]. Matěj Pardubský, Staré město Pražské 1618.

KOCÍN, J.: *Rozmlouvání o Moru* [etc]. M. Daniel Adam z Veleslavína, Staré město Pražské 1582.

KRYSTOF, V.: *Kázání o těžkosti dlouhé, těžké a tesklivé nemoci* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1612.

Krátké naučení, kterak se lidé pobožní v čas moru chovati mají [etc]. Daniel Adam z Veveslavína, Staré město Pražské 1582.

LOMNICKÝ, Š.: *O Jitčíně, aneb o převelmi smutné a žalostivé příhodě* [etc]. Daniel Karel z Karlšperga, Nové město Pražské 1620.

MELISSAEUS, J.: *O povodni škodlivé* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1598.

MOŠOVSKÝ, T. J.: *Stella nova & Cometae* [etc]. S. I. 1607.

MOŠOVSKÝ, T.: *Pravdivé vypsání o nezdárném porodu dvanácti děvčátek vrchy hlav srostlých* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1608.

Nařízení a správa kratičká a však užitečná a potřebná, kterak by se času tohoto morního nebezpečného lidí zdraví i nemocní opatrovati [etc]. Jonat Bohutský, Staré město Pražské 1613.

NETHOLICKÝ, J.: *Kázání o bídě nynějšího našeho života* [etc]. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1568.

PARTLICIUS, S.: *Flagellum dei: Bič aneb metla Boží* [etc]. Daniel Karel z Karlsbergka, Praha 1620.

RAYMOND, J.: *Modlitby pobožných a horlivých rozjímání o milování Boha, o pravé trpělivosti, o ustavičném boji těla a duše, o ztrátě svaté nevinnosti a o smrti* [etc]. Přel. J. Dikast Mířkovský. Daniel Adam z Veveslavína, Staré město Pražské 1598.

ROTTERDAMSKÝ, E. D.: *O připravení k smrti* [etc]. Přel. Jan Straněnský. Jiřík Dačický, Staré město Pražské 1570.

SCHERER, G.: *Zpráva jistá o Antikristu, kdy a odkud přijíti má* [etc]. Přel. B. Flaxius. Ondřej Gaudenc, Litomyšl 1589.

SCHERER, G.: *Křesťanské vojenské kázání* [etc]. Přel. V. Brosius. Ondřej Gaudens, Litomyšl 1596.

ŠUBAR, V.: *Kázání o hrozném Kométě* [etc]. Jiří Melantrich z Aventýnu a M. D. Adama Pražského, Staré město Pražské 1578.

TŘESTSKÝ, S. M.: *Judicium astrologicum: Aneb soud hvězdářský* [etc]. Jan Arnolt, Hradec nad Labem 1620.

VIDENMAN, V.: *Kázání s napomenutím* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1607.

Zrcadlo věčného života [etc]. Buryan Walda, Staré město pražské 1587.

ŽALANSKÝ, H.: *Knižka o nemocech duše a těla* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1612.

ŽALANSKÝ, H.: *O nejsvětějším Božím slovu* [etc]. Jonat Bohutský, Staré město pražské 1613.

ŽALANSKÝ, H.: *De quatuor hominum novissimis* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1615.

ŽALANSKÝ, H.: *Historia o hrozně a strašlivé zkáze a nejžalostivějším vyvrácení někdy nejslavnějšího a nejsvětějšího města Jeruzaléma a chrámu* [etc]. Daniel Sedlčanský, Staré město Pražské 1617(?).

ŽALANSKÝ, H.: *O sedmi ranách Božích těžkých a velikých* [etc]. Daniel Karel z Karlšpergka, Nové město Pražské 1620.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

BALBÍN, B.: *Verisimilia humaniorum disciplinarum*. Spevak, O. (ed.). KLP, Orahá 2006.

BLAHOSLAV, J.: *Vady kazatelův a Filipika proti nepřátelům vyššího vzdělání v Jednotě bratrské*. Slavík, F. A. (ed.). Fr. A. Urbánek, Praha 1905.

BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007.

DELUMEAU, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec I*. Přel. J. Smutná-Lemmonierová. Argo, Praha 1997.

DELUMEAU, J.: *Hřích a strach: pocit viny na evropském Západě ve 13. až 18. století*. Přel. I. Černá et al. Volvox Globator, Praha 1998.

DELUMEAU, J.: *Strach na Západě ve 14.–18. století: Obležená obec II*. Přel. J. Smutná-Lemmonierová. Argo, Praha 1999.

DELUMEAU, J.: *Tisíc let štěstí*. Přel. J. Lemmonier. Argo, Praha 2010.

HRDLIČKA, J.: *Stručná homiletika*. Matice cyrilometodějská, Olomouc 1991.

KOLDINSKÁ, M.: *Každodennost renesančního aristokrata*. Paseka, Praha 2001.

KOPECKÝ, M.: *Starí slezští kazatelé*. Profil, Ostrava 1970.

KRAUS, J.: *Rétorika v dějinách jazykové komunikace*. Academie, Praha 1981.

KUSÁKOVÁ, H.: Podoby a proměny žánru kázání v době vrcholného baroka. In: Fedrová, S. – Jedličková, A. (eds.): *Výběr příspěvků ze studentské literárněvědné konference 2002-2009*. Ústav pro českou literaturu, Praha 2009.

LEHÁR, J. et al: *Česká literatura od počátků k dnešku*. Lidové noviny, Praha 1998, s. 182.

- MAREK, J.: *Jakoubek ze Stříbra a počátky utrakvistického kazatelství v českých zemích*. Národní knihovna, Praha 2011.
- NECHUTOVÁ, J.: Vzdělanost a křesťanské učení. In: Augustinus, A.: *Křesťanská vzdělanost*. Přel. J. Nechutová. Vyšehrad, Praha 2004.
- NOVOTNÝ, M.: Duchovní. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007.
- PAVERA, L. – VŠETIČKA, F.: *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc s.r.o., Olomouc 2002.
- PETRŮ, E.: *Vzrušující skutečnost*. Profil, Ostrava 1984.
- VAŠICA, J.: *České literární baroko*. Atlantis, Praha: 2005.
- VLAŠÍN, Š.: *Slovník literární teorie*. Československý spisovatel, Praha 1984.
- VLČEK, J.: *Dějiny české literatury I*. SNKL, Praha 1960.
- VYBÍRAL, Z.: Člověk ve válce. In: Bůžek, V. – Král, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Argo, Praha 2007.